

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ФІЛОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА МАГІСТРА

на тему **ХУДОЖНЄ МОДЕЛЮВАННЯ ПРОБЛЕМИ ЗОВНІШНЬОЇ І
ВНУТРІШНЬОЇ СВОБОДИ ОСОБИСТОСТІ В РОМАНІ Т. ПАХОМОВОЇ
«КАРПАТСЬКЕ ТАНГО»**

Виконала: студентка магістратури, групи 8.0358-1у
спеціальності 035 «Філологія»
освітньої програми «Українська мова та література»
спеціалізації 035.01 «Українська мова та література»

_____ В. М. Остапенко

Керівник професор, к. філол. н. _____ Т. В. Хом'як

Рецензент доцент, к. філол. н. _____ В. М. Ніколаєнко

ЗАПОРІЖЖЯ
2020

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет: філологічний

Кафедра: української літератури

Рівень вищої освіти: магістр

Освітня програма: «Українська мова та література»

Спеціальність: 035 «Філологія»

Спеціалізація: 035.01 «Українська мова та література»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри української літератури

доцент Н.В. Горбач

« _____ » _____ 2018 р.

ЗАВДАННЯ

на кваліфікаційну роботу магістра

Остапенко Вікторії Миколаївні

1. Тема роботи: Художнє моделювання проблеми зовнішньої і внутрішньої свободи особистості в романі Т. Пахомової «Карпатське танго»

керівник проекту: Хом'як Тамара Володимирівна, к. філол. н., професор

затверджені наказом ЗНУ від «24» травня 2019 р. № 781-с

2. Строк подання студенткою роботи: 23.12.2019 р

3. Вихідні дані до роботи: роман Т.Пахомової «Карпатське танго», наукові праці О. Веселовського, Н. Михайловської, С. Павличко, І. Силантьєва, А. Ткаченка, Ю. Шереха та ін. та ін.

4. Перелік питань, що їх належить розробити:

1. Тракткування поняття «свобода», свобода особистості українськими та зарубіжними науковцями

2. Класифікації внутрішніх та зовнішніх свобод

3. Історія вивчення та теоретичні засади дослідження творчості Т.Пахомової

4. Концепти зовнішньої та внутрішньої свободи особистості в романі «Карпатське танго».

5. Перелік графічного матеріалу _____

6. Консультанти з роботи, із зазначенням розділів, що їх стосуються

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
<i>Вступ</i>	<i>Хом'як Т. В., професор</i>	<i>29.11.2018</i>	<i>29.11.2018</i>
<i>Розділ 1</i>	<i>Хом'як Т. В., професор</i>	<i>15.12.2018</i>	<i>15.12.2018</i>
<i>Розділ 2</i>	<i>Хом'як Т. В., професор</i>	<i>14.04.2019</i>	<i>14.04.2019</i>
<i>Висновки</i>	<i>Хом'як Т. В., професор</i>	<i>03.10.2019</i>	<i>03.10.2019</i>

7. Дата видачі завдання: 14.10.2018

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва частин та етапи роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Пошук наукових джерел з теми дослідження, їх вивчення та аналіз; укладання бібліографії	жовтень 2018	виконано
2.	Добір фактичного матеріалу	листопад 2018	виконано
3.	Написання вступу, першого розділу	грудень 2018 – лютий 2019	виконано
4.	Написання другого розділу роботи	квітень-травень 2019	виконано
5.	Формулювання висновків	жовтень 2019	виконано
6.	Оформлення роботи, одержання відгуку та рецензії	листопад-грудень 2019	виконано
7.	Захист	січень 2020 року	

Студент _____ В. М. Остапенко

Керівник _____ Т. В. Хом'як

Нормоконтроль пройдено.

Нормоконтролер _____ О. А. Проценко

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота освітнього рівня «магістр» «Художнє моделювання проблеми зовнішньої і внутрішньої свободи особистості в романі Т. Пахомової «Карпатське танго» містить 60 сторінок. Для проведення дослідження опрацьовано 60 наукових джерел.

Мета роботи полягає в розкритті філософського підґрунтя романістики Т. Пахомової з огляду проблеми зовнішньої та внутрішньої свободи особистості.

Реалізація мети передбачає виконання таких **завдань**:

- досліджено трактування поняття «свобода», свобода особистості українськими та зарубіжними науковцями;
- розглянуто класифікації внутрішніх та зовнішніх свобод;
- простежено історію вивчення та теоретичні засади дослідження творчості Т.Пахомової;
- виявлено концепти зовнішньої та внутрішньої свободи особистості в романі «Карпатське танго».

Об'єктом наукового дослідження є роман Т. Пахомової «Карпатське танго».

Предметом дослідження є основні категорії зовнішньої та внутрішньої свободи особистості в романі Т. Пахомової «Карпатське танго».

У роботі були застосовані такі методи: культурно-історичний, описовий, історико-порівняльний.

Наукова новизна зумовлюється тим, що в ній систематизовано життєві та творчі віхи української письменниці Т. Пахомової та проаналізовані основні категорії зовнішньої та внутрішньої свободи особистості в її романі «Карпатське танго».

Сфера застосування. Основні положення дослідження можуть бути використані під час викладання курсів історії української літератури у вищих та середніх навчальних закладах, у спецкурсах та спецсемінарах, при написанні курсових і дипломних робіт, а також при подальшому вивченні романістики Т. Пахомової.

Ключові слова: РОМАН, ПИСЬМЕННИЦЯ, СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ, КОНЦЕПТ, ФЕНОМЕН.

ABSTRACT

Master's qualification work «Artistic modeling of the problem of external and internal freedom of personality in T. Pakhomova's novel "Carpathian Tango"» contains 60 pages. To perform the work 60 scientific sources were treated.

The aim of the work: expose the philosophical basis of T. Pakhomova's novel in view of the problem of external and internal freedom of the individual.

The perform this work the following tasks were done:

- to investigate the interpretation of the concept of "freedom", freedom of personality by Ukrainian and foreign scientists;
- to consider the classification of internal and external freedoms;
- to trace the history of the study and the theoretical foundations of T. Pakhomova's creative work;
- to identify the concepts of external and internal personal freedom in the novel "Carpathian Tango".

The object of study: T. Pakhomova's novel "The Carpathian Tango".

The subject of study is the main categories of external and internal personal freedom in T. Pakhomova's novel "Carpathian Tango".

Research methods were used in the work: cultural-historical, descriptive, historical-comparative.

The scientific novelty is due to the fact that it systematizes the life and creative milestones of the Ukrainian writer T. Pakhomova and analyzes the main categories of external and internal personal freedom in her novel "Carpathian Tango".

Practical significance. The main provisions of the study can be used in teaching history courses in Ukrainian literature at higher and secondary schools, in special courses and seminars, in writing coursework and diploma works, as well as in the further study of T. Pakhomova's novel.

Keywords: NOVEL, WRITER, FREEDOM OF PERSONALITY, CONCEPT, PHENOMENON

ЗМІСТ

Вступ.....	7
Розділ 1. СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО-НАУКОВЕ ОБГРУНТУВАННЯ.....	10
1.1. Концепт «свобода»: історія трактування поняття	10
1.2. Проблема свободи особистості в сучасному науковому вивченні.....	19
Розділ 2. ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ ТЕТЯНИ ПАХОМОВОЇ.....	28
2.1. Історія вивчення та теоретичні засади дослідження творчості Т.Пахомової.....	28
2.2. Свобода особистості в романі «Карпатське танго» Т. Пахомової..	33
Висновки.....	51
Список використаної літератури.....	55

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Романістика Т. Пахомової є помітним явищем вітчизняного літературного процесу ХХІ століття. Вона являє собою перспективний матеріал для літературознавчих розвідок з огляду на її місце серед інших феноменів українського письменства означеного періоду.

Українська література ХХІ століття засвідчила певні ідейно-художні перегуки з європейською культурною парадигмою, в якій у цей час з'являється кардинально новий погляд на людину та її місце в світі. Рефлексії провідних філософів-екзистенціалістів щодо пріоритету індивідуально-особистісного буття над зовнішнім стали предметом уваги провідних західноєвропейських митців.

Т. Пахомова, дебютувавши в українській літературі як прозаїк у першій половині ХХІ століття, виявила художню майстерність у романістиці. Характерно, що вже в перших творах письменниця зробила крок до засвоєння проблематики зовнішньої та внутрішньої свободи особистості. Утім, ґрунтовне розкриття зовнішньої та внутрішньої свободи в романістиці Т. Пахомової відбувається в романі «Карпатське танго» (2018 р.). Письменниця намагається відшукати головні постулати свободи людини та розкрити зовнішні та внутрішні її показники. Людина сама обирає свій шлях, сама торує його, і, не зважаючи на владні структури чи людей, все ж рішення виносить самостійно. Внутрішня свобода полягає у здатності прийняти реально існуюче та неминуче, спроможності змінити те, що можна змінити, на підставі ідентичності та завдяки мудрості відрізнити одне від іншого.

Доцільність та актуальність створення комплексного дослідження, спрямованого на вивчення романістики Т. Пахомової, пояснюється тим, що на сьогодні вона не студіювалася з точки зору виділення в ній проблеми зовнішньої та внутрішньої свободи особистості. Незначна кількість розвідок з обраної проблеми (Є. Бистрицький, М. Зеленюк, В. Чорнобровкіна) лише створюють підґрунтя для роботи, присвяченої дослідженню свободи в романістиці Т. Пахомової. Вивчення кореляції її романів з основними

категоріями та мотивами свободи особистості сприятиме формуванню ціліснішого уявлення про місце письменниці в українському літературному процесі XXI століття.

Мета роботи полягає в розкритті філософського підґрунтя романістики Т. Пахомової з огляду проблеми зовнішньої та внутрішньої свободи особистості.

Реалізація мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- дослідити трактування поняття «свобода», свобода особистості українськими та зарубіжними науковцями;
- розглянути класифікації внутрішніх та зовнішніх свобод;
- простежити історію вивчення та теоретичні засади дослідження творчості Т.Пахомової;
- виявити концепти зовнішньої та внутрішньої свободи особистості в романі «Карпатське танго».

Об'єктом наукового дослідження є роман Т. Пахомової «Карпатське танго».

Предметом дослідження є основні категорії зовнішньої та внутрішньої свободи особистості в романі Т. Пахомової «Карпатське танго».

Теоретико-методологічну базу роботи складають праці провідних фахівців з історії української літератури – Н. Михайловської, С. Павличко, Ю. Шереха та ін., теорії літератури – О. Веселовського, Б. Гаспарова, Є. Мелетинського, І. Силантьєва, А. Ткаченка, філософів – М. Гайдеггера, А. Камю, Ж.-П. Сартра, Г. Сковороди, К. Ясперса, роботи з вітчизняної етнопсихології – В. Антоновича, М. Костомарова, М. Шлемкевича та інших науковців.

Методологія дослідження ґрунтується на використанні елементів культурно-історичного, описового, історико-порівняльного методів.

Наукова новизна зумовлюється тим, що в ній систематизовано життєві та творчі віхи української письменниці Т. Пахомової та проаналізовані основні

категорії зовнішньої та внутрішньої свободи особистості в її романі «Карпатське танго».

Практичне і теоретичне значення одержаних результатів зумовлюється тим, що основні положення та результати магістерської роботи можуть бути використані під час викладання курсів історії української літератури у вищих та середніх навчальних закладах, у спецкурсах та спецсемінарах, при написанні курсових і дипломних робіт, а також при подальшому вивченні романістики Т. Пахомової.

Структура та обсяг роботи: дослідження складається зі вступу, двох розділів та підрозділів, списку використаної літератури (60 позицій).

РОЗДІЛ 1

СВОБОДА ОСОБИСТОСТІ: ТЕОРЕТИКО- НАУКОВЕ ОБГРУНТУВАННЯ

1.1. Концепт «свобода»: історія трактування поняття

Свобода – характеристика людського життя, яка розкривається на основі єдності й взаємодії його духовних і матеріальних складників, здатності людини творити та спрямовувати своє буття відповідно до законів розвитку природи і життя. Свобода не статична, вона постійно перебуває в розвитку.

Погоджуємося із думкою І. Краснодемської [19], що свобода – це і процес відтворення людського буття, його спрямованості, який пов'язаний із своєю природною сутністю. Свобода насамперед є усвідомленням людської поведінки та дії, які залежать від конкретної ситуації людського існування (індивідуального і суспільного), і в цьому плані є усвідомленням єдності свободи і необхідності.

Духовний феномен свободи проявляється в найширшому розумінні єдності вибору і відповідальності. Вона передбачає можливості суб'єкта у виборі розвитку подій, явищ. Відсутність такого вибору рівноцінна неволі, рабству. Своєрідним дороговказом у розвитку й спрямованості свободи як процесу є необхідність [19].

Феномен свободи – явище багатовимірне, цілісне, системне і стосується не якогось вузького спектру життєдіяльності людини, а всіх її сфер, зокрема політики, економіки, релігії, культури, науки тощо.

Свобода може бути особистою і суспільною. Різновидами особистої свободи є природна, фізіологічна, фізична, духовна, творча, культурна, ідеологічна, інформаційна свобода тощо. А щодо структури її прояву можна виділити свободу життя (матеріальні умови особистої свободи); свободу мислення і творення; свободу практичної дії в досягненні мети [19].

У метафізичному (загальнофілософському) розумінні свобода стосується людського буття загалом і лише згодом конкретизується в історичних, соціальних, організаційних обставинах, виявляється у співвідношеннях

колективного й індивідуального, повсякденного і трансцендентного та ін. Таким був загальний підхід в осмисленні свободи, який згодом філософи уточнювали, іноді навіть заперечували, оскільки на її визначення впливали насамперед обставини, в яких людина жила, діяла і мала змогу проявити себе.

Свобода завжди була в центрі уваги філософів, теологів, політологів, правознавців і т. п. Нині маємо близько двохсот визначень цього поняття, що засвідчує її універсальність і багатовимірність, а звідси і неоднозначність у визначенні.

В античній філософії (у Сократа і Платона) йдеться перш за все про свободу в долі (приреченні), потім про свободу від політичного деспотизму (в Арістотеля та Епікура) і про біди людського існування (в Епікура, стоїків, у неоплатонізмі). Людська свобода, за Платоном, усвідомлюється як певний оформлений стан розумності, який потенційно закладений в людській душі і який людина повинна реалізувати протягом свого життя. На відміну від пізніших уявлень про свободу, яка мислиться як невід'ємний атрибут людської душі як такий, платонівська свобода визначально не притаманна людині – вона є станом, якого людина лише повинна досягнути.

В середні віки малася на увазі свобода від гріха та прокляття церкви, причому виникав розлад між морально необхідною свободою людини та необхідною всемогутністю Бога. В епоху Відродження і в наступний період під свободою розуміли безперешкодний всебічний розвиток людської особистості [19].

За часів Просвітництва вводиться в науковий обіг визначення свобода, яке було представлене у філософії природного права (Альтузій, Гоббс, Гроцій, Пуфендорф, у 1689 р. в Англії – Білль про права), стримуване поглибленим науковим поглядом, що визнає панування всемогутньої природної причинності та закономірності. В німецькій теології і філософії, починаючи від Екхарта, Лейбніца, Канта, Гете, Шиллера, а також у німецькому ідеалізмі до Шопенгауера і Ніцше ставиться питання про свободу як постулат морально-творчої відповідності її сутності й розвитку.

Т. Подковенко [36] зауважує, що велике теоретичне і гуманістичне значення має концепція свободи особи І. Канта. Він майже першим в історії філософії обґрунтував принципову різницю між причинністю духовного світу особи і причинністю світу зовнішнього, природно-матеріального. Людина є не тільки чуттєво-природна істота, а, по-перше, істота розумна і моральна. І якраз у такій якості людині притаманна незалежність від визначальних причин світу зовнішньої необхідності. Ця незалежність і складає свободу людини.

І. Кант розмежовує свободу і необхідність як суті різних рівнів буття, зараховує зовнішню необхідність тільки до світу явищ, а свободу людини – до речей самих у собі і тим самим визнає два види причинності: зовнішню і вільну. Дійсно, свобода людини належить до складу речей самих у собі, з усіма притаманними їм філософськими характеристиками. Свобода має різні поняття належного, що є фактором, який зв'язує причинність різних рівнів. Кант так пояснює зв'язок: належне, що ніколи ще не відбувалося зовні, може визначити діяльність людини і бути причиною її вчинків. Проявляється взаємозумовленість двох світів, а не тільки їх розбіжність. Своєрідне поле діяльності свободи – це моральність людини. У моральності людини Кант вбачає ту суттєву якість, що відрізняє і підносить особистість.

Найбільш повно і різнопланово концепції свобода в їх різноманітних аспектах представлені в філософії екзистенціалізму. Дослідник творчості Ясперса Хофман зауважував: «Екзистенція і свобода для Ясперса взаємототожні поняття. Вони – дві сторони однієї і тієї ж речі. Якщо одна невизначена, інша також». «Оскільки я вибираю, я існую: якщо я не існую, я не вибираю», – зазначав Ясперс. Людина – це і є свобода. «Єдина свобода, яку я знаю, – стверджував Камю, – це свобода духу і свобода дії». Свобода, що виступає як еквівалент сутності людини, виступає разом з тим і як теоретичний базис екзистенціалістської етики [19].

Екзистенціалісти розмежовують і протиставляють свободу внутрішню (теоретичну) й зовнішню (практичну), думку й діяльність, абсолютизують її.

При цьому мають на увазі зовнішню свободу (як надання можливості вибору) і внутрішню, особисту свободу (здатність здійснити цей вибір) [19].

Як зазначає О. Івченко [14], під свободою розуміють наявність у людини можливостей для максимального самовизначення. У цьому розумінні свобода протистоїть межі, обмеженню. На перший погляд, свобода і є відсутністю опору, спротиву діям людини, відсутністю обмежень. Але насправді це не так. По-перше, тому що відсутність меж, обмежень була б повною невизначеністю, тобто нереальною для людини ситуацією. По-друге, безмежність зробила б невизначеними і неможливими будь-які оцінки, у тому числі – оцінки самої свободи як свободи; тут свобода постає у своїх негативних проявах. Свобода є радше подоланням меж, розширенням меж, а не їх відсутністю. Тобто свобода не виключає необхідності. Б. Спіноза визначав свободу як пізнану необхідність. Тут враховується зв'язок свободи з межами. Але пізнати і навіть визнати певну необхідність ще не означає здобути свободу, хоча пізнання необхідності є дійсною умовою свободи. Отже, свободи немає поза необхідністю, але перебування в межах необхідності також не дає нам свободи. Свобода, крім того, передбачає можливість змінити необхідність, по-іншому упорядкувати або спрямувати. Буквально вся культурна та виробнича діяльність людини пов'язана з використанням певних природних необхідностей через їх зміну. Дії людини, яка не звертає увагу на необхідність, стають не свободою, а сваволею, яка, врешті, може мати згубні наслідки для людини, суспільства, культури. У цьому сенсі свобода протистоїть сліпому невідпорядкованому руху.

Також дослідник виокремлює такі фундаментальні характеристики свободи. По-перше, наявність розмаїтості, тобто різних можливостей розвитку. Де суцільна однаковість, там не може бути і свободи. У самій реальності кореняться сховані тенденції до появи розмаїтості, до подолання стандарту, мертвої уніфікації, що створюють у суспільстві стояче болото, а не умови для вільної діяльності. По-друге, наявність вибору, тому що у філософському плані свобода тісно зв'язана з можливістю, вона і є можливість вибору, а вибір там, де є розмаїтість. Однак, якщо розмаїтість є, а можливості вибирати ні, якщо з-

поміж різних можливостей визначена якась одна, то про свободу не може бути і мови. Так буває тоді, коли причина і наслідок зв'язані в кожному випадку і створюють однозначне поєднання подій [14].

На думку Дж. Лока, держава є штучне, культурне утворення, яке створюється волею і діями людей. «Природна свобода людини полягає в тому, що вона вільна від будь-якої влади на землі, яка піднесена над нею, – пише філософ. – Вона не підкоряється волі або законодавчій владі іншої людини і керується лише законом природи. Свобода людини в суспільстві полягає в тому, що вона не підкоряється жодній іншій законодавчій владі, крім тієї, яка встановлена за згодою в державі, і не перебуває у підпорядкуванні будь-якій волі, і не обмежена будь-яким законом за винятком тих, що будуть встановлені цим законодавчим органом відповідно до наданої йому довіри» [25, с. 198]. З цього випливає, що генезис держави повторює генезис самої культури, а форми держави відповідають тим або іншим формам культури.

О. Пилипенко розрізняє такі види свободи:

1. Внутрішня свобода: вміння зберігати розкутість та сміливість думки за будь-яких обставин життя. Завдяки внутрішній свободі людина має власні принципи, погляди, переконання, цінності і здобуває духовну незалежність. Тільки внутрішня свобода забезпечує дійсно вільний вибір людини: так закладається діюча, творча суть особи.

2. Зовнішня свобода: можливість змінювати обставини життя практично, реально. Свобода у зовнішньому прояві є інтенціональною: особі притаманне прагнення до самореалізації. Але необхідні відповідні соціальні умови. Коли ж людина живе у суспільстві, де значно обмежені права і свободи особи, тоді в таких умовах неминуче загострюється проблема внутрішньої свободи.

3. Свобода дії: коли людина не заблокована фізично у здійсненні певних операцій.

4. Свобода волі: визнання того, що сама людина є вихідним пунктом у внутрішньому ставленні до будь-чого [35].

Є також різні характери прояву свободи:

1 Негативний характер свободи (або негативна свобода): «свобода від чогось» (від нагляду, обмежень, скерувань, примусу).

2 Вірогідний характер свободи: можливість вибору з певних варіантів.

3 Позитивно-творчий характер свободи: уміння оцінити ситуацію, усвідомити її внутрішні необхідності, знайти «відмички» до її розв'язання та змінити її [35].

Отже, свобода – це не те, що надано людині (хоч зовсім вилучати цей момент із життя не можна, бо людина початково перебуває в становищі «можливості свободи» внаслідок своєї біологічної незапрограмованості), а те, що людина здобуває своєю думкою, волею та дією.

На основі аналізу смислових одиниць, з якими пов'язане розуміння свободи й автономії в різних теоріях і концепціях, дослідницею В. Чернобровкіною [53] було розроблено семантичну модель внутрішньої свободи як смислового переживання, яка включає в себе чотири смислові складники):

1) *позитивна життєва позиція*, яка відбиває емоційний аспект раннього досвіду особистості та забезпечує спонтанне, ненапружене й зацікавлене перебування особистості в контакті із зовнішнім світом і людьми; смислова «формула» позитивної життєвої позиції містить базисні переконання людини про доречність власного існування і наявність свого місця у світі, про позитивне ставлення до неї інших людей, довіру до себе і світу, а також про можливість і комфортність спонтанного самопрояву в будь-якій активності, що відповідає власним інтенціям;

2) *стійка й диференційована межа Я*, заснована на досвіді диференціації особистістю Я і не-Я, що забезпечує здатність особистості не вступати у симбіотичні, залежні стосунки, відділяти свої переживання й потреби від почуттів та очікувань інших людей, усвідомлювати сферу власного самовизначення й відповідальності; її функціонування засноване на базисних переконаннях, на основі яких особистість привласнює собі право проявляти власну самобутність, спокійно і толерантно переживаючи певну напругу,

зумовлену відмінностями між власними інтенціями та спонукальними впливами з боку зовнішнього світу, й визначаючись у своїх діях, виходячи зі свідомого й відповідального вибору;

3) *самодетермінація і життєва стійкість*, що забезпечує особистості здатність протистояти зовнішнім впливам і обставинам, долати життєві труднощі й вирішувати складні завдання життєдіяльності, підтримуючи цілісність своєї особистості та зберігаючи дієздатність, активність і здатність до вибору; відбивається у смислових переживаннях, які фіксують переконання особистості про її спроможність впливати на своє життя і визначати власне майбутнє, вистояти у стресах і розв'язувати складні життєві ситуації, про цінність здобутого у такий спосіб досвіду і здатність до саморозвитку й самозміни;

4) *екзистенціальний погляд на життя*, що забезпечує здатність особистості утримувати зрілу рефлексивну позицію стосовно світу, себе і свого місця в ньому, зберігати погляд на своє життя як ціле на основі переживання буттєвих цінностей; смислові акценти цієї підструктури досвіду репрезентовані у переконаннях особистості про своє життя як пошук власного сенсу та наявність у людини свободи шукати свій шлях у житті, про цінність власного життя і життя інших людей у контексті його скінченності, у визнанні вищих цінностей і загальній духовній орієнтації життя.

Необхідною умовою здійснення внутрішньої свободи є зовнішня свобода. Зокрема, категорія свободи в контексті політичної діяльності знаходить своє відображення в конституційних правах людини й громадянина. Тому свободу можна визначити як таку, що має широкий або вузький діапазон дії у певній сфері суспільного життя. Коли межі діапазону сягають критичного рівня, можна стверджувати про відсутність свободи, а щодо особистої свободи – навіть про рабство.

Особисту свободу А. Растрігіна розуміє як «специфічно людську вибіркочу й узгоджену активність свідомості, волі та моральних сил особистості в процесі їх цілеспрямованої та доцільної діяльності, як можливість

самостійно здійснити свій вибір, прийняти рішення і втілити його в життя, а також як здатність керувати собою, самовизначитися в межах необхідності відповідно до своїх власних інтересів, переконань, совісті тощо» [цит за 19].

В українській науці проблеми свободи розглядали Г. Сковорода та П. Юркевич. Зокрема, Г. Сковорода акцентував увагу на свободі індивідуума, саме на внутрішній духовній свободі, яка призводить до духовного визволення від непотрібних людині спокус і зла навколишнього світу. Це він вважав основним у житті людини. Особливо важливою для людини є свобода волі тоді, коли вона має визначитися із своїм покликанням.

Г. Сковорода наголошував, що людина стане вільною тільки тоді, коли не буде ні від кого залежна, робить те, що любить і до чого має здібності. Гармонійність людини і справи, якою вона живе, дарують їй особисту свободу. І в цій простоті полягає унікальність і геніальність формули щастя й свободи Г.Сковороди. Отже, людина має перестати бути такою, як усі, саме тоді вона залишиться особистістю.

Згодом прихильником цієї ж думки став французький філософ-екзистенціаліст Жан-Поль Сартр. Однак у Г. Сковороди філософія життя більш оптимістична. Український мислитель закликав до боротьби за кращий світ у собі самому, бо саме від досягнення внутрішньої духовної свободи людини залежить злагода та гармонія із зовнішнім світом.

Осмислення свободи як проблеми з початком нового тисячоліття не втратило своєї актуальності, а в деяких своїх аспектах навіть набуло особливої гостроти. Свобода людини як індивідуума розглядається насамперед як свобода її духу або як свобода волі.

Свою соціальну концепцію свободи, виходячи з принципу соціального натуралізму, запропонував український дослідник О. Костенко. Відповідаючи на філософське питання «Яка роль волі і свідомості Людини у світі, що існує за законами Природи?», вчений зазначає, що «воля і свідомість дані Людині для того, щоб пізнавати закони Природи і жити у злагоді з цими законами» [19].

А. Карась визначає, що автономія індивіда зводиться до свободи як від зовнішнього примусу, так і від внутрішніх мотивацій людини. Як не погодитися із думкою професора: «Свобода є відсутністю зумовленості як такої, що діє в природі як форма детерміністичних взаємозв'язків чи законів. Вільна людина – це передовсім її дії», що мають бути наслідком вибору. Основою вибору є розум, суть якого в його універсальних принципах» [15].

Важливим моментом у досягненні свободи стає самопізнання людини, яке ґрунтується на ідеї «сродності». Важливо збагнути, чим любиш займатися і до чого маєш хист. «Свобода як утеча від чужого, нав'язаного іншими, невідповідного власній натурі має піднятися до рівня утвердження своєї власної природи, своєї зрідненості, віднайденої шляхом пізнання самої себе» [41, с. 69].

У людини є завжди вибір. Тому вона – вільна істота, бо вона обдарована розумом. Проте свобода є не тільки благом для людини, але й важким знаменням долі. Людина не може позбутися свободи, бо завжди мусить відповідати за свої дії і не може перекласти відповідальність на природу, на історію або на Бога. Людина приречена на свободу. «Буття в свободі» викликає тривогу й почуття самотності, залишеності. Людина хоче втекти від своєї свободи. Існує лише один шлях втечі – смерть. Філософія свободи Сартра трагедійна: абсолютна свобода пожирає сама себе. Вона встановлює норми життя, які сама ж повинна подолати. Вона детермінує себе і водночас не визнає будь-якої детермінації. Вона обмежує себе кордонами і водночас руйнує їх. Тому смерть – єдиний вихід, що може подолати зазначену суперечливість свободи.

Як бачимо, свобода – це важкий обов'язок, свобода, яка передбачає вибір, – це крок у невідомість. На жаль, серед людей мало таких, які прагнуть створити свій життєвий проєкт і виконати своє призначення. Занадто багато людей спокійно плывуть за соціальною течією. Якщо людина відчує, що вона – точнісінько як і всі інші, і притому ніскільки цим не засмучена, навпаки, щаслива відчутти себе такою ж, як і всі, то вона не є особистістю. Вчитель не може не бути особистістю, адже тільки особистість здатна до творення умов,

які б забезпечували формування у молодого покоління здатності сприймати суперечності як благо, як сходинку до поступу. Повернути школу до дитини зможе той учитель, котрий, взявши на озброєння національні та загальнолюдські, планетарного масштабу, цінності, здатен волевиявляти свою свободу та нести відповідальність за вибір.

Отже, дослідивши теоретичні трактування поняття свободи, можемо визнати, що цей концепт посідає чільне місце в українській історико-філософській думці.

1.2. Проблема свободи особистості в сучасному науковому вивченні

Проблематика свободи особистості сьогодні визнана як самостійний напрям досліджень. Тому перш ніж приступати до вивчення цієї теми в сучасній українській літературі, варто звернутися і до іншого спектру наук гуманістичного спрямування. Вихідні положення проблематики свободи знаходяться в системі антропологічних наук. Так, свобода в етиці постає як «...здатність вільно визначати підстави своїх дій та відповідно реалізовувати себе; як свобода волі, що є здатністю суб'єкта вільно визначати сутнісні підстави власного воління; як своєрідна похідна від волі, що уможливорює морально-етичну значущість останньої; як свобода совісті, що являє собою одну з фундаментальних, загальнолюдських цінностей, що постає як суспільний феномен і перебуває у нерозривному зв'язку із сенсом, світоглядними координатами буття людини» [50, с. 570–572]. Свобода з цих позицій трактується як якісно особливий стан моральної свідомості, що включає в себе здатність вільно здійснювати духовно-ціннісний, світоглядний, реалізовувати себе згідно свого вибору і пошуку сенсу життя, а також нести автентичну відповідальність за все це.

В українській літературі особистісну свободу як самостійне соціально-психологічне явище почали вивчати порівняно недавно. На сьогоднішній день серед українських дослідників немає єдиного підходу до цієї проблеми. Часто

ця категорія виступає синонімом внутрішньої, позитивної, психологічної або духовної свободи. Окрім того, не існує чіткої класифікації видів свободи та єдино визначеного тлумачення їх змісту.

Українські та російські психологи розглядають свободу як особливе ставлення людини до себе і світу, що визначає спосіб її існування (С. Рубінштейн), як здатність особистості до саморозвитку і самотворчості (Г. Костюк) і поставати суб'єктом, автором власних дій і власного життя (В. Петровський, В. Слободчиков, В. Татенко), як форму саморегульованої активності особистості (Д. Леонт'єв), як усвідомлення та змінювання меж власних можливостей (О. Кузьміна) тощо [20, 21-23, 45].

У розглянутих підходах домінує функціональне розуміння *свободи*, в якому вона постає певною характеристикою, що визначає загальний принцип, або механізм функціонування психічної активності людини. Цей механізм полягає в *самодетермінації, тобто свідомому, рефлексивному визначенні й регулюванні суб'єктом змісту, напрямку й процесу власної активності (поведінки, діяльності, життєдіяльності) на основі внутрішніх мотиваційних, цільових та ціннісно-сміслових чинників при опосередкованому впливі зовнішніх умов, унаслідок чого активність є відносно незалежною від них.*

Отже, психологічне розуміння і визначення свободи в наведених підходах і концепціях найчастіше дається з позиції «зовнішнього спостерігача».

Поняття свободи визначається як особливий спосіб детермінації духовної реальності, котра безпосередньо виявляє себе у людській життєдіяльності, що становить взаємодію духовних (свідомих і несвідомих) та природних (тілесно-біологічних) чинників. Тому свобода з філософських позицій є насамперед усвідомленням можливісних меж людської поведінки, які залежать від конкретної ситуації людського існування і в цьому плані являють собою усвідомлену необхідність. Атрибутивними ознаками свободи як духовного феномена є автентично-екзистенційний вибір і відповідальність.

Існує декілька диференціацій видів свободи. Так, філософ М. Бердяєв розрізняв «свободу від» відповідальності як повстання та відчуження від Бога,

вседозволеність та «свободу для» відновлення втраченого внаслідок гріхопадіння зв'язку з Богом. У найвищому сенсі вільною є лише та частина людської природи, яка з'єднана з Божою [4, с. 151–156]. Відтак першопочаткова свобода – у виборі між добром і злом, а кінцева – у Істині, Добрі та Красі. Другий вид свободи означає звільнення себе від низьких душевних стихій, від влади пристрастей – людина на цьому рівні перестає бути рабом самого себе та оточуючого світу. Лише християнство, на думку М. Бердяєва, дає людині таку свободу, а особистість, яка оволоділа цією свободою, називає «вдруге, духовно народженою» [4, с. 421–424]. Свавілля та свобода, за якої суб'єкт не хоче знати нічого вищого, ніж задоволення пристрастей, є рабством самої себе. Коли ж «людська свобода з'єднується з божественною свободою, людський образ – із Божим», тоді досягається справжній «внутрішній досвід свободи», який необхідний для становлення Боголюдини [4, с. 426].

І. Лукеча зауважує, що ряд авторів виокремлюють зовнішню свободу, як непідкореність зовнішнім діям, і внутрішню свободу, як буття із самого себе, свободу самоздійснення, як внутрішню необхідність визначення самого себе. Зовнішня свобода дається людині для внутрішнього звільнення. За своєю суттю другий вид свободи є духовною категорією. Лише духу притаманна здатність внутрішньо звільняти себе, самопідсилюватись та самовизначатись до блага. Звільнити себе – це, перш за все, повернути собі всю силу, щоб стати сильнішим за будь-який потяг, примху, бажання, спокусу, гріх. Але це – лише перший етап самозвільнення, другий же полягає у добровільному заповненні себе кращими, вибраними й улюбленими життєвими смислами. Звільнити себе – це значить стати володарем своїх пристрастей: не затиснути їх у собі, а духовно облагородити і перетворити [26, с. 194].

Український філософ В. Шинкарук представив власну класифікацію свободи, а саме:

1) квазісвободу, яка є лише формальною; поділяється на фаталістичну, де людина цілковито керується необхідністю, і контингентну, що розуміється як випадковість або сваволя, де відсутній особистісний вибір;

2) емпіричну свободу, яка базується на вольовому виборі котроїсь із кількох нерівноцінних можливостей, та є реальною, а тому й відповідальною;

3) екзистенційну свободу, яка угрунтована у найглибшій суті людського існування, яка є безпосередньою демонстрацією духовної реальності, не обтяженої перетвореною формою раціональності. Вона базується на виборі ще неіснуючих можливостей, а тому вимагає їх попереднього творення. Особистість, яка володіє такою свободою, несе тягар відповідальності за увесь Всесвіт [50, с. 570–572].

Дослідник В. Москалець вважає, що свобода є духовним феноменом, за допомогою якого особистість здатна здійснювати вибір ствердження чи заперечення зовнішніх стимулів і внутрішніх потягів, попередньо провівши їх диференціацію та зіставлення із духовними цінностями. За допомогою автентичної свободи особистість спроможна долати в собі негативні потяги, «ошляхетнювати біологічне та соціальне в диспозиціях, поведінці та діяльності». Це здатність автентично визначати сенс, ціннісні орієнтації, норми свого життя. Автентична свобода, виявляється, є неможливою без екзистенційної відповідальності особистості, яка є істотною складовою її духовності і визначається наявністю у суб'єкта автентичних смислів та цінностей [30, с. 96–108.].

Стрижневою функціональною структурою духовності особистості, яка відіграє важливу роль у формуванні екзистенційної відповідальності та свободи, на думку В. Москальця, є моральність. Вона виступає автентичним регулятором поведінки та світогляду індивіда і здійснюється за допомогою совісті. Саме совість допомагає суб'єкту відрізнити добро від зла [30]. Роблячи вибір згідно своєї совісті, особистість розвиває автентичну свободу та формує позитивну вершину акме. Стверджуючи добро, особистість входить у духовний

світ, в якому діють ті ж закони, які вона підтримує: «Чини з іншими так, як хочеш, щоби поводитися з тобою».

Так, наприклад, проявляючи чуйність, чесність, доброту, милосердя тощо, особистість і в інших людях буде помічати ці ж якості. І, навпаки, проявляючи байдужість, хитрість, заздрість, обман тощо, вона щоразу буде стикатися з такими ж негативними проявами в оточуючих. Автентична свобода полягає у виборі світу, у якому вирішує жити особистість – ствердження вищих духовних цінностей добра, чи приземлених тваринних потягів або ж негативних проявів особистості. «Стале, непохитне автентичне прагнення робити добро, не чинити зла, бути добродійною, альтруїстичною формується в особистості внаслідок почування органічного, нерозривного, іманентного зв'язку з Творцем і Його творінням» [30, с. 84].

На думку І. Лукечі, відсутність такого зв'язку викликає в особистості екзистенційний вакуум, відчуття абсурдності існування, нівелює екзистенційну відповідальність та відкриває перед особистістю шлях свавілля, всездозволеності та відчуття безкарності. Людина починає реалізовувати свободу від Бога, вона стає вільною від Бога, тобто «божевільною», цим самим втрачаючи зв'язок із власною совістю, автентичним світом та віддаляється від автентичної свободи [26].

Д. Леонт'єв вважає, що свобода – це певний базовий стан, що стосується більшою мірою можливості, ніж власне акту здійснення конкретної події. На його думку, свобода – це можливість ініціації, зміни або припинення суб'єктом своєї діяльності в будь-якій точці її перебігу, а також відмови від неї. Свобода передбачає можливість подолання тих форм і видів детермінації активності особистості, що виступають як зовнішні щодо дієвого екзистенційного «Я» – у тому числі власних налаштувань, стереотипів, сценаріїв, рис характеру і психодинамічних комплексів [22, с. 17–22].

Дослідник виокремлює ключові аспекти проблематики свободи, які можна охарактеризувати такими тезами:

1) свобода полягає у сходженні на вищий рівень регуляції, що робить людину вільною від багатьох видів детермінації, проте не всіх;

2) момент вибору, який має за основу лише власне усвідомлене рішення, – це розрив детермінації;

3) усвідомлення наявних можливостей і потенціалів, а також уміння відсторонитися від ситуації, що веде до суттєвого зростання рівня свободи і допомагає побачити більше можливостей та шансів активної зміни ситуації в потрібному напрямку;

4) сукупність зовнішніх (ситуаційних), внутрішніх (особистісних) та проміжних між ними (соціальних та матеріальних) ресурсів визначає ступінь свободи суб'єкта в певній ситуації;

5) свобода неможлива без її ціннісно-сислового обґрунтування, яке певним чином обмежує та перешкоджає її виродженню у вседозволеність [22, с. 17–22].

Д. Леонт'єв вважає, що більшість людей, «утікаючи від свободи», втікають насамперед від відповідальності; а оскільки відповідальність – це характеристика особистості, то вони «втікають і від особистості». Причиною цього є неправильне розуміння поняття особистості, яке часто плутають з набором індивідуальних особливостей, чим насправді є індивідуальність. Суттю ж особистості, на думку автора, є те, як людина будує свої стосунки зі світом, керуючись при цьому логікою смислу та життєвих стосунків, а на її найвищому рівні розвитку – логікою свободи вибору. І кожна людина стає особистістю настільки, наскільки перетворює свою індивідуальність.

Особистісний розвиток – це насамперед самостановлення, активний процес, пов'язаний не з пасивним очікуванням дозрівання чогось, а з активною роботою. Лише особистими зусиллями породжується еволюція, а бездіяльність призводить до занепаду. І лише власними зусиллями народжується свобода. Як тільки ми послаблюємо зусилля, вона перестає існувати [23, с. 20–25]. Отож, свобода, на думку дослідника, є динамічним процесом.

Автор представляє також власну концепцію різновидів свободи:

1) «свобода від» – це відсутність зовнішніх обмежень і примусів діяти певним чином, що сковують життя людини;

2) «свобода для» – це психологічна позиція, як ціннісне обґрунтування, що, здавалось би, обмежує свободу людини, проте насправді дає істинне розуміння суті речей, істинне знання [22, с. 17–22].

Окрім «свободи від» та «свободи для», Д. Леонт'єв виокремлює ще й екзистенційну свободу. Цей вибір добровільний, але не стихійний. Людина приймає вільне рішення орієнтуватися на неї, робити те, що вимагає суть речей. І в цьому – свобода вибору, тому що людина не зобов'язана цього робити, вона може жити, як і раніше, і не вникати в суть речей. Але якщо особистість уже прийшла до розуміння суті речей, вона добровільно підпорядковує свій шлях новому [23, с. 20–25].

Тотожною є думка й О. Анісімова, який також розуміє свободу як звільнення від зовнішньої детермінації при збереженні залежності від внутрішніх факторів буття. Таке розуміння свободи, на його думку, знімає суперечність і контраст між внутрішнім та зовнішнім, свободою і необхідністю. Отримуючи потенціал зовнішньої свободи, людина також одержує потенціал нанесення шкоди (руйнації) цілісності організму, навколишньому середовищу. Щоб не зашкодити їм, необхідний механізм позитивного використання свободи, який базується на принципі цілісності та принципі служіння Універсуму [1, с. 45].

Отож, внутрішню свободу розглядають як феномен особистості, що відбиває своєрідність зв'язку між особистістю і світом, характер якого визначається її здатністю долати перешкоди, протистояти світу, приймати й «переробляти» власну фактичність, усвідомлювати й змінювати межі своїх можливостей, здійснювати творчу діяльність. Свобода властива не всім людям, оскільки пов'язана з розвиненою духовністю й моральністю. Вона відповідає високим рівням вольової саморегуляції активності, припускає структуру, зусилля, самоподолання й тому не тотожна всемогутності й свавіллю.

Дослідник Р. Кочюнас визначає сутнісну свободу як можливість обирати власну позицію щодо когось або чогось. Саме сутнісна свобода є основою людської гідності, оскільки зберігається за будь-яких обмежень і залежить не стільки від зовнішніх обставин, скільки від внутрішньої налаштованості. Вона пов'язана з умінням бачити парадоксальність оточуючого світу та наших переживань.

Проте, якою б свободою ми не володіли, вона ніколи не буде гарантією, – лише шансом для здійснення наших життєвих планів [18]. Тобто, свобода дає перспективу для власної реалізації, але не ототожнюється з нею. Вона є умовою найповнішого саморозкриття та самоздійснення особистості.

Принцип свободи, сформульований у сучасних підходах, наголошує на базовій потребі, цінності й праві людини бути вільною та обґрунтовує необхідність ставлення до неї як вільної й відповідальної (О. Кузьміна).

Отже, можемо зауважити, що особистісна свобода, як правило, розглядається у площині саморозвитку та самореалізації та є центральним утворенням духовності особистості. В її основі лежить здатність здійснювати конструктивний вибір і нести відповідальність за його наслідки. Сміливість є регулятором прийняття труднощів, з якими особистість стикається на шляху, спрямовує до утвердження духовних імперативів та є істинним проявом особистісної свободи.

РОЗДІЛ 2 ФЕНОМЕН ТВОРЧОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПИСЬМЕННИЦІ ТЕТЯНИ ПАХОМОВОЇ

2.1. Історія вивчення та теоретичні засади дослідження творчості Т.Пахомової

Про життєві віхи Тетяни Пахомової відомо небагато. З декількох інтерв'ю можна поступово простежити початкові етапи творчості української письменниці, а також дізнатися про каталізатори, які стали домінуючими чинниками під час написання того чи іншого твору.

Народилася Тетяна Романівна [16 липня 1964](#) у м. [Радехів Львівської області](#). Там вона закінчила середню школу, в якій і прищепили любов до науки на навчання: «... ще в шкільні роки надзвичайно полюбила географію. Можливо, вчителі викладали її цікаво, а може, ще якийсь підсвідомий фактор вплинув на мій вибір: не знаю. Будучи школяркою, з географії я навіть два рази займала перше місце на Всеукраїнських предметних олімпіадах. Моя мама була філологом: викладала російську мову і літературу. І тому, коли після закінчення школи потрібно було обирати собі фах, я також вирішила бути вчителем філології. Але мама переконала мене вступати на географічний факультет» [46].

Як вступала на заочне відділення географічного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка Тетяна Романівна, довідуємося із інтерв'ю із Т. Пахомовою: «Це були вісімдесяті роки, і люди мого покоління добре пам'ятають, що тоді при вступі до вищого навчального закладу знання не були вирішальними. На співбесіді, яку тоді обов'язково проходили вступники, серед членів поважної комісії були також і працівники КДБ. Їх не цікавили мої знання і заслуги, вони зацікавилися моїм батьком, який під час горезвісної операції «Вісла» разом з рідними був переселений з Польщі в Україну. Тому вся співбесіда зі мною будувалася саме на цій темі» [46].

Під час роботи у Радехівській школі вчителем географії поступово з'являються ідеї щодо створення літературного твору: «Мій талант прозаїка розвинувся завдяки директору нашої школи Алли Олександрівни Остапчук. У середині дев'яностих років, коли на потреби шкіл зовсім перестали виділяти кошти, Алла Олександрівна запропонувала нам брати участь у конкурсах, які оголошували освітянські журнали. Наш директор – неперевершений оптиміст, і їй завжди вдавалося зацікавити нас і спонукати до написання сценаріїв, щоб взяти участь у конкурсі та виграти для школи обіцяний холодильник, чи комп'ютерний клас, чи ще щось вагоме, обіцяне редакціями наших професійних журналів. Працюючи вчителем географії, я часто створювала географічні сценарії відкритих уроків, шкільних свят. Вирішила публікувати їх у нашому професійному журналі «Географія в школі». Їх охоче публікували і навіть прислали за мою роботу якісь копійки гонорару» [46].

Певні ази дав і досвід роботи редактором шкільної газети «School life», де пані Тетяна разом з дітьми робили газету, збирали цікаві факти з історії рідного краю, знакові події із життя цікавих людей, адже площа Радехівщини більша від площі п'ятдесяти країн світу, а перебування під владою кількох держав зробило цю історію цікавою. Саме тому у Пахомової вже був великий масив історичних довідок, фактичного матеріалу про історичні етапи, через які доводилося проходити рідному місту. Ці невеличкі історії та дослідження надзвичайно зацікавили та захопили майбутню письменницю. Історія почала все частіше виринати у свідомості та її думках.

Переломним моментом став 2016 рік, коли вона дізналася про конкурс «Коронація слова»: «І тоді, прочитавши в Інтернеті оголошення про конкурс «Коронація слова», в мене виникла божевільна, як тоді здалося, ідея написати історичний роман, в основу якого лягли б не якісь вигадані події та герої, а достовірні історичні факти, життя реальних простих людей. Так і народився роман «Я, ти і наш мальований немальований Бог» [46]. Книга описує реальну історію єврейської родини, яку під час Другої Світової війни переховувала сім'я українців із Радехівщини. Саме завдяки цьому твору Тетяна Романівна

Пахомова стала лауреатом міжнародного конкурсу «Коронація слова» та виборола першу премію в номінації «Романи».

До написання своїх творів вона підходить виважено та ретельно, може виношувати задум довгий період, малюючи подумки картини до деяких майбутніх епізодів. Ось як згадує Тетяна Пахомова про те, як творила перше своє літературне дитя: «Перш, ніж взятися за написання роману, я дуже детально вивчала історію життя львівських євреїв. На сьогодні ця інформація є в Інтернеті і вона доступна кожному, хто нею зацікавиться. Там я знайшла і опис побуту, і національні та релігійні звичаї та культурні цінності цього народу, а також страшну історію Голокосту львівських євреїв. Ну а фантазія та художнє мислення допомогли мені об'єднати все це в одне ціле і створити цілісну картину» [46].

Роман засновано на реальних подіях 1941-1945 років. Драматична та зворушлива сімейна сага, що пробуджує віру в добро та милосердя. Напружений сюжет роману зачаровує і змушує читати не відриваючись. Коли у гамірний Львів, де поряд жили вірмени і поляки, українці і євреї, прийшла страшна війна, родині маленької Міри дивом вдалося врятуватися з гетто. Її з матір'ю та сестрою визволяє селянин, на чію померлу доньку Мар'яну вона так дивовижно схожа. Тепер її життя у темному підвалі, з іграми на нічному сільському кладовищі, у постійній небезпеці. Вона чекає на кожну нову весну, що приходить до єврейської родини з християнськими пасками, і просить подарувати на день народження і їй не цукерку і не ляльку, а сонце...

Це роман про 832 дні, які пов'язали українську та єврейську родини зі Львівщини за часів Голокосту. Драматична та зворушлива сімейна сага, що пробуджує віру в добро та милосердя.

Вустами героїв Т. Пахомова розкриває перед читачами віковичну мудрість людства: душа тварини і душа людини, значення віри («Людина без віри – як перекотиполе: несе його вітром хтозна-куди, і всяке сміття на нього намотується»); «У людини можна забрати все: будинок, врожай, скарби, сім'ю – все-все, крім віри. Вона допомагає вистояти і не втратити людську подобу й

розум»), як треба жити [Львівська письменниця створила роман на основі реальної історії].

Як бачимо, письменницький хист, вдала манера та стиль письма Тетяни Пахомової, а також її знання і вивчення історичної епохи того періоду дали об'єктивну картину зображення того періоду та принесли Всеукраїнське визнання на ниві української літературної діяльності.

Згодом історична тематика стає основною і в наступних її двох романах. Так, у 2017 р. Т. Пахомова представляє ще один твір – роман «Таємниця галицького Версалю». У новому її романі події розгортаються в Польщі, для якої XVIII століття стало часом найстрашніших випробувань. Читач стає свідком історії, яка знову й знову повторюється – з іншими людьми, в інші часи, в іншій країні... Свого сина і спадкоємця величезних статків та галицького Версалю – родового гнізда, заснованого ще коронним гетьманом, Потоцькі назвали Щенсим, латиною – Феліксом. Щасливим...

Оповитий родинною славою, ореолом поваги й заздрості, він мусив одружитися із Жозефіною Мнішек і стати польським королем. Важкою була ця ноша для мрійливого юнака. Гоноровий шляхтич батько, який вершив долі сотень тисяч людей, та амбітна і свавільна мати з малих літ ліпили з нього майбутнього володаря, відгризаючи, як вовки, кожний прояв милосердя й людяності. Бо світом правлять не вони, а влада і гроші... Та якось при дорозі молодий Потоцький зустрів прекрасну лісову мавку – синьооку красуню Гертруду. І вперше пішов проти волі батьків, закохавшись і таємно одружившись. Тим самим поклав на терези історії не владу, гроші й любов, а майбутнє вільної Польщі... «...не дано жодній людині відбирати Божий дарунок самостійного вибору того шляху, яким іти до сприйняття найвищого за цінністю слова. У когось він – у каменях і падіннях, у когось – у тяжких роздумах. Та ні в кого він не є й не може бути гладеньким і рівним: те, що легко дається, легко й віддається, бо мало цінується. Лише істини, нажиті важкою працею душі, стають світлом усіх подальших вчинків. У кожного своя непроста дорога до простих істин. У кожного світло власного прозріння осяває її. Кожен

має свою ношу на ній. У кожного своя довжина того шляху. І кожен один на тій дорозі, бо буде її сам...» [27].

Продовженням дослідження ще однієї відомої епохи в житті людства став роман «Карпатське танго» Тетяни Пахомової, який побачив світ 2018 року. Свобода зовнішньої та внутрішньої особистості є головуючими в романі. Життєві долі героїв в часи Радянського Союзу надзвичайно різноманітні. Як знайти себе та не загубити власну свободу, як не втратити душевної рівноваги, бути вірним своєму покликанню, не зрадити своїм мріям та не потрапити в тенети Радянської системи – все це розкриває авторка у новому романі.

Роман «Карпатське танго» – це передусім роман про вічне кохання. Адже своє почуття головний герой твору – Андрій Зайчук проніс через усе життя. Для майбутнього медика Андрія з глухого карпатського села красуня-кубинка Ізабель стала тією, яка відкрила йому світ. Навіть досягнувши вершин у медичній кар'єрі, маючи уже дорослих успішних дітей, пан Андрій продовжує дарувати своїй коханій Ізабель конвалії. Повернувшись у рідну батьківську домівку через багато років, він висаджує поле конвалій в пам'ять про дружину, яка багато років тому відійшла у вічність. «...Тепер, стоячи біля своєї хатинки, я здалеку бачу навпроти велике біле серце з квітучих конвалій. Це спогад про ніжне кохання моєї молодості. Напевно, Ізабель теж його побачить...». Щоб здолати труднощі, що випали на його долю, Андрій все життя пам'ятав настанову своєї мудрої бабуні: «...що б не сталося, завжди проказуй чарівні слова: «Як би тобі погано не було, ніколи, ніколи не скигли. Ти можеш почуватися або жертвою, або бійцем. Ким почуватимешся, тим і станеш... Краще не зраджуй своїм мріям, а всміхайся, розправляй плечі і повторюй: «Ну й добре!». Трохи згодом і вихід зі скрутною ситуації знайдеш, і життя переміниться на краще...» [27]. Коли життя коханої дружини Ізабелі обірвалося, він відчув, що втратив усе... Андрій намагається відшукати своє місце у світі. Та родове коріння у містичний спосіб змінює його долю... танець шаленої пристрасті із сивиною на скронях...

Укрінформ підбив підсумки Форуму видавців у 2018 році: які книжки стали бестселерами у Львові. Приємно відзначити, що саме роман Тетяни Пахомової «Карпатське танго» зайняв 8-ме місце в десятці найкращих романів видавництва «КСД» [48].

Сукупність найважливіших життєвих питань вибудувала проблематику поки що невеликої, але вагомої прозової спадщини Тетяни Пахомової, у якій викристалізувався індивідуальний письменницький стиль. Прозаїк розробила такі актуальні теми: пошук людиною себе, свого призначення в житті, соціально-політичні аспекти буття, що не можуть існувати без морально-етичних – духовності, національних відносин, обов'язку, кохання, віри, добра, зла, горя та щастя.

Звернення письменниці до історичної теми вважаємо не випадковим, а зумовлено необхідністю подивитися на минувшину правдивими очима, осягти концепцію людської особистості у світлі буття українського народу та української державності.

2.2. Свобода особистості в романі «Карпатське танго» Т. Пахомової

Авторитет Т. Пахомової в романному жанрі поступово зростає та закріплюється на маргінесі української літератури. Привабивши письменницькою ерудицією, багатовекторністю методологічних орієнтирів і оригінальною інтерпретацією фактів минулого, письменниця стає гідною продовжувачкою кращих традицій прози в українській літературі. Т. Пахомова зуміла віднайти в минулих епохах мотиви, образи, проблеми, актуальні і сьогодні.

Однією з актуальних проблем літературного процесу ХХ-ХХІ ст. є осмислення концепції особистості у світлі історії, аспекти художнього реконструювання правди минулого. Наперекір забороні об'єктивного бачення історії та людини в ній, якщо згадати «нищення» «Мальв» Р. Іваничука, «Яси»

Ю. Мушкетика, поеми «Мазепа» В. Сосюри, поезії Ліни Костенко, правдива художня інтерпретація історії продовжує привертати увагу письменників. Лише з досвідом та усвідомленням минулого можна осягнути події сьогодення, поглибити художні уявлення про історичне та сучасне.

Звернення Т.Пахомової до історичної теми зумовлено необхідністю подивитися на минувшину правдивими очима, осягти концепцію людської особистості у світлі буття українського народу та української державності.

Перш ніж аналізувати роман письменниці «Карпатське танго», вважаємо за потрібне коротко зупинитися на трактуванні жанрової характеристики роману.

Багатогранність та різноманітність жанрових форм роману породжує певні труднощі при їх поділі (класифікації). Найпоширенішою є тематична класифікація, згідно з якою виділяють соціально-психологічний роман, історичний, пригодницький, виробничий, воєнний тощо [31].

В. Домбровський [11] визначив критерії класифікації романних різновидів. За «багатством сюжетів і тем» дослідник виділив історичні романи (сюжет запозичено з минулих літ) та побутові (відтворене сучасне життя та побут).

А. Ткаченко класифікував романи у тематичному та діяхронному аспектах. До тематичного належать *«родинний, (курсив – А.Т.) соціально-побутовий, історичний, інтелектуальний, філософський, сатиричний, утопічний (і антиутопічний), біо- і автобіографічний, «жіночий», еротичний, пригодницький, науково-фантастичний, детективний, «виробничий»...»* [47, с. 87] романи. В діяхронному аспекті він виділяє *«античний роман (назва жанру ретроспективно переноситься в стародавні часи, коли цього терміна ще не було); у Середньовіччі – рицарський роман, у добі Відродження – пасторальний та преціозний, авантюрний (або крутійський), готичний роман жахів, просвітницький роман виховання, романтичний, реалістичний, натуралістичний, соцреалістичний, модерністський і постмодерністський, антироман»* [47, с. 87].

В. Кожинів [17] до структурних типів роману відносить роман у віршах, роман-памфлет, роман-притчу, роман з ключем, роман-сагу, роман-ящик, роман-ріку, епістолярний роман та інші.

Розглядаючи невелику прозову спадщину Т. Пахомової, будемо аналізувати її в широкому плані за тематичним принципом, що сприятиме виділенню загальних, властивих для авторки проблем, окресленню наскрізних ідей, які створюють певну системну єдність.

Отож, романістика письменниці представлена полотнами «Я, ти і наш мальований і немальований Бог» (2016), «Таємниця галицького Версалью» (2017) та «Карпатське танго» (2018). Останній став об'єктом нашої магістерської роботи.

У романі «Карпатське танго» розкриваються події 80-х років ХХ ст. в Радянському Союзі. Письменниця через аналіз конкретних життєвих доль показує, в яких умовах жило наше суспільство, повертає в ті роки дефіциту, блату та репресій. Вона намагається осмислити уроки історії, з'ясовує особливості національної ментальності, надає філософські узагальнення. Збереження зовнішньої та внутрішньої свободи одного із головних героїв Андрія звучать ствердно та непорушно.

Доля лікаря стає головною сюжетною лінією роману. Уже з перших сторінок довідуємося про деталі життя карпатського села та родини Андрійка за часів СРСР: «У селі, де було так багато простору, люди мали найменше волі. Усі села, незважаючи навіть на те, що через одне мали у своїй назві слово «воля», – Суховоля, Грицеволя, Воля Розв'янецька, Зелена Воля, – завжди виконували чиюсь волю. Волю тих, хто ніколи там не жив, але хотів, щоб там жили ми й робили те, що накажуть нам вони» [33, с. 9].

Уже із самого дитинства Андрійко не розумів та не хотів визнавати діючу систему, адже була йому чужою. Він із сарказмом згадує діяльність тогочасних вождів: «Я жив одночасно у двох світах: один був близький і рідний, а другий – вигаданий, штучний і якийсь непотрібний...З вікон першого вагона зверхньо споглядали на мене бородаті боги-класики Маркс, Енгельс і Ленін. Вони знали,

як правильно жити. Мудрі були люди: написали багато і їх усі цитували, як мама – Біблію. Коло них щось жваво обговорювали напівбоги Кіров, Петровський, Котовський, дзеленчав орденами й медалями маршал Жуков, погладжуючи свого білого коня... А десь там, під лавками, миршавими муміями сиділи грецькі боги. Їхні подвиги не йшли в жодне порівняння з радянськими, хоча вони й подобалися мені більше» [33, с. 12].

Найменший натяк на відокремлення, автономію чи поширення «сепаратистських» ідей безжально каралися. Епізод із вивішеним жовто-блакитним прапором тому було підтвердження: «... знайшлася в нашому селі непокірна вівця, яка мовчки вибрикнула у все те гадюче кодрло... На даху магазину на довгій жердині майорів прапор. Не червоний. Жовто-синій саморобний стяг тріпотів на весняному вітрі. Чоловіки тримали свої капелюхи в руках і гордо дивилися поперек даху. У жінок від незмигнутого погляду по щоках котилися сльози. Усі мовчали. Усі боялися одного: щоб він раптом десь не подівся, не розчинився між небом і сонцем. Ніхто не говорив, та всі знали, що зовсім скоро прийдуть ті, хто буде його знімати й ховати» [33, с. 22].

Результатів такого саботажу довго очікувати не довелося: «Ближче до полудня до школи зайшли поважні гості. Вони були в прим'ятих костюмах і з недобрими обличчями. Усіх майже двохсот школярів вивели з класів до шкільного коридору й поставили тісними шеренгами вздовж стін. Слова, що їх він випускав, були сухі та колючі й супроводжувалися вагомими паузами, тому нагадували короткі постріли. Від них хотілося згорнутися в клубочок чи й просто потрапити додому.

Стоїте ви. Отут, переді мною. Жовтенята. Піонери. Комсомольці. Усі любите. Свою батьківщину. Чи не любите? — різко зупинився чоловічок. — Не чую, — прикрикнув на дітей. — Та-а-а-а... — протягнули одні, і одночасно з цим пішло таке ж протяжне «Ні-і-і-і»...

Хто, хто з вас знає, хто це зробив, відповідайте швидко!!! — раптом зірвався на істеричний крик злий миршавець».

Представник КДБ не зважав, що перед ним діти, тому у разі непослуху піднімав руку:

«Ну що ж. Добре. Ти, – тицьнув пальцем мені в груди.

– Скажи-но всім, хто. Такий. Павлик. Морозов. Вийди. Я вийшов із шеренги на ватяних ногах.

– Це піонер, герой...

– Нагадай нам усім, що він зробив.

– Чоловічок ходив із закладеними за спину руками. Подумки я згрібав слова докупи, щоб не сказати зайвого:

– Він... Він доніс на батьків, і ті його вбили.

– А що зробили його батьки? — сухо уточнив пан.

– Украли зерно, щоб... – і прикусив язика. – Що «щоб»?.. – докопувався мучитель. – Щоб вижили вони та їхні діти... Я дістав від чоловіка розмашистого ляпаса. У тому невеликому тілі крилася велика ударна сила. Я аж захитався. Та внутрішній удар по моїй гідності був іще сильнішим... Усі, хто досі тримався, затряслися в беззвучному плачі.

– Ні. Вони крали в держави. Бо були жадібні. Хотіли більше, ніж держава їм давала, – спокійно й чітко уточнив чоловік. – Не треба жаліти своїх батьків. Отож хто? З ваших батьків. Родичів. Сусідів. Повісив ворожий. Прапор... Говоррррть! – закінчив істеричним вигуком» [33, с. 25].

Часи дефіциту теж стають об'єктом уваги роману. Слабкий арсенал продукції на напівпорожніх полицках констатував брак продуктів: «... для всіх дітей найжаданішим об'єктом споглядань була вітрина з трьома видами цукерок. Квадратні «Киць-киць» намертво прилипали до зубів, та апетитний аромат пряженого молока робив їх фаворитом. М'ятні льодяники, або смоктунці, більше цінували бідолахи, які намагалися кинути курити. М'ятний же горошок лежав на вітрині завжди. За найменшого тепла він танув і перетворювався на конгломерат, який найбільше любили обсиджувати мухи... По благу можна було час від часу купити навіть ковбасу, оселедця чи гречку. Усі ті продукти називали словом «дефіцит» [33, с. 14]. Варто зауважити, що

дефіцитом було прийнято називати не відсутність того чи іншого товару, а власне, сам товар. Хороший одяг – дефіцит, цікаві книги – дефіцит, фрукти – дефіцит і навіть туалетний папір – це також дефіцит.

Радянська планова економіка була влаштована так, що до кінцевого споживача доходила лише частина випущених товарів. Крім звичайних гастрономів та універмагів, існувала й паралельна система торгівлі. Мати потрібні зв'язки, дружити або принаймні водити знайомство з «працівником торгівлі», з тими, хто, як тоді казали, «сидить на дефіциті» – неабияка вдача. Ну а якщо сам працюєш у цій сфері – можна вважати, що «схопив Бога за бороду».

Так, продавчину села називали «Королевою», адже мати у руках таку владу як магазин – справа вагома. Ось як описує авторка це в романі: «Навіть своя Королева села була. Ходою пави вона шпацирувала вулицею, і всі – від старого до малого – бігли до неї вітатися, причому першими...

Гордо несла огрядне тіло, не обертаючи голови на короткій шиї. Для Королеви всі люди ділилися на дві категорії: потрібні й непотрібні. Яскраво-червона плямка щільно стиснутого рота зрідка ворушилася, відповідаючи лише потрібним людям. Вона мала свій «палац», куди нам було милостиво дозволено заходити. Облуплений фасад і три цементні сходинки віддаляли людей від прилавка, з-за якого на них зирила Королева в білій мереживній короні, напнутій на шматок картону. Вона була хоронителькою цілої комори багатств» [33, с. 14].

Торгівля з-під прилавка в радянські часи – явище звичне. Вбогий асортимент магазинних полиць ще ні про що не свідчив. Все найцінніше зберігалось подалі від людських очей. І лише «потрібні» люди могли володіти своєчасною інформацією про поповнення асортименту на полицках магазину: «У Королеви був свій ціномір – металевий жовтий кругляк із написом «5 копеек». Довіру купляли, залишаючи їй по кілька разів п'ятаки з решти. У такому разі ти переходив у категорію «потрібні» і міг дочекатися омріяного шепоту від Королеви:

– Майонез є... Завезли пару баночок... Одну можу дати.

Принижена усмішка – і однією тремтячою рукою запакуєш баночку подалі від непосвячених очей, а другою залишаєш аж двадцять копійок вдячності – цілі півтори буханки хліба. Воно того вартувало... Білий соус був вершиною гурманства. Він мав смак щастя, яке я міг їсти вічно на сніданок, обід і вечерю» [33, с. 14-15].

Внутрішня свобода неможлива при фізичному рабстві, в якому знаходився Андрій та його кохана Ізабель проживаючи за часів Радянського Союзу. Часи репресій, переслідувань, арештів та вивезень на Сибір, мізерні зарплати – не давали духовного задоволення та свободи: «У Радянському Союзі тоді ніхто не належав сам собі, і для мене це стало плюсом: я захотів покинути країну, де зовсім не було волі» [33, с. 316].

Вся ця система психологічно давила на Андрія та не давала можливості насолоджуватися сімейним життям та улюбленою роботою: «Тепер я знаю, чого в нас люди в натовпі сірі й похмурі. Їхні голови зайняті арифметикою виживання: скільки на хліб, ковбасу, мешти собі й дітям, на меблі. А я ще й дивувався під час практики в психіатричній лікарні, звідки в нас так багато душевнохворих... Це від математики й телевізора. Він весь час розказує, як усім добре жити» [33, с. 166].

Головний герой постійно перебував у пошуці свободи. Тому вже змалечку зрозумів, що в селі її шукати неможливо: «Ні село, ані наш райцентр не були оселею свободи. Де в нашій країні є таке місце? Може, у великому місті буде краще? Скоро побачу...» [33, с. 60]. Місто дарувало йому різноманітні почуття та емоції: дружби з одногрупниками Віктором та Валерієм, зради однокласниці Каті, яка покинула його та одружилася з іншим та зародження нового пристрасного кохання зі студенткою Ізабель Корадо, яка приїхала навчатися до Радянського Союзу з далекого острова Куба.

Варто відзначити, доволі сумнівне трактування зради звучить із уст нового товариша Андреу (Андрія) неодруженого Гільермо: «Друже, Бог вдихнув у людину душу. Віддаючи тіло, ти ж не віддав душу, еге ж? Твоя дружина – це частина не стільки твого тіла, як насамперед душі. Якщо молодий

чоловік, що досить довго живе без дружини, навіть і переспав з іншою, то це не зрада. Зрада розпочинається в голові. А ти ж цього не прагнув, чи не так? Твоє тіло – так, бо це природно. Як їсти й спати... Тож не переживай із цього дурного приводу, гаразд?» [33, с. 243]. Не можемо погодитися із цією думкою, адже зрада фізична також призводить до руйнації душі, світогляду, сімейних цінностей.

Екзотикою цього роману є подорожі до Куби, Гондураса, Ріо-де-Жанейро. Авторка яскраво деталізує кожен куточок тієї чи іншої країни, показує, як змінюється життя головних героїв. Переїхавши на Кубу, Андрій разом із дружиною почували себе щасливими, робота стоматолога в цьому невеличкому містечку приносила задоволення. Проте бідність, безгрошів'я, відсутність м'яса теж поступово приносять дискомфорт в його родину. Очікувати змін на Кубі – йому вже не хотілося, тому думки про переїзд все частіше виринають в його думках. «Чим бідність відрізняється від неволі?... Доля моєї сім'ї передусім залежить від мене. Нова батьківщина помалу перейняла в моєї попередньої все те, що не давало мені колись почуватися вільним там. Робота більше не приносить мені задоволення» [33, с. 211].

Проблема втрати зовнішньої та внутрішньої свободи особистості вбачалася Андрію у терпінні. Він переконано вважав, що ця здатність лише руйнує свободу людини, не приносить задоволення та моральної насолоди, призводить до погіршення і навіть до духовного спустошення або навіть смерті: «... терпіння перетворює слабкий біль на хронічний. Відтоді, відколи лікар вимовляє слово «терпіти», наступним звучить «смерть»... Тут суцільна бідність. І думаю, що вона надовго. Я терпів би. Та не хочу, щоб терпіли наші діти....

Терпіння – усвідомлене насильство над собою. Ним ти самотужки затягуєш особисту свободу вибору в гамівну сорочку. Тривале терпіння кожного звільняє шлях тиранам: поволі вони з'їдають твоє «я» з твого ж мовчазного благословення й смикають тебе, як маріонетку. Потім ти з'їдаєш себе за тривале мовчання. Згасають бажання, світ тьмяніє – він стає для тебе

таким, до якого ти зовсім не прагнув. Терпіння народу – це оргазм тиранів» [33, с. 214].

Вже перебуваючи у Гондурасі, він знову замислюється про свободу: «А тут, у Гондурасі, ти, Андреу, відчуваєшся вільним? – продовжує тему Гільєрмо. – Навіть не знаю... – Я задумався. – Колись думав, що свобода людини залежить лише від зовнішніх життєвих обставин, влади чи інших людей. – А тепер? – Гільєрмо уважно глянув на мене.

– А тепер я знаю, що свобода є ще й внутрішньою... Знаю, що я сам стримую себе чи штовхаю... Стаю сильнішим і впевненішим або й навпаки. Думаю, що гори – тренувальний табір для нашої чоловічої наполегливості: ми падаємо, набиваємо гупі, піднімаємось і, зціпивши зуби, ліземо все вище... Тоді стаємо більш вільні в прийнятті життєвих рішень» [33, с. 245]. Як бачимо, головний герой зрозумів, що не лише зовнішні життєві обставини змінюють світ, але й внутрішні. Людина сама обирає свій шлях, сама торує його, і не зважаючи на владні структури чи людей, які в оточенні, все ж рішення людина виносить самостійно, те, в якому буде почуватися вільно, комфортно духовно та психологічно. Внутрішня свобода полягає у здатності прийняти реально існуюче та неминуче, спроможності змінити те, що можна змінити, на підставі ідентичності та завдяки мудрості відрізнити одне від іншого.

Головними характеристиками внутрішньої свободи визначають розсудливість, духовна незалежність, самовладання, здатність віднаходити, підтримувати та розвивати інтрапсихічну й інтерперсональну рівновагу. Ці постулати неодноразово звучать на сторінках роману. Так, з уст вже дорослої доньки Андрія лунає така думка: «Умовно кажучи, пригнічений стан душі починає відлунювати хворобами в тілі. А все тому, що неприємний спогад, біль втрати коханих чи рідних потрібно вчасно відпускати. Знаєте, це зовсім так, як ви слухаєте чарівну музику, але з динаміка ще й час від часу тріщать дикі шуми, що псують загальне враження... Уникайте токсичних людей у своєму житті. Неважливо, чи це друг, чи родич. Ніхто, чуєте, ніхто не має права говорити вам неприємні речі! Але й ви теж не маєте» [33, с. 303].

Цікаве трактування рівноваги як внутрішньої так зовнішньої знаходимо у спогадах Андрія: «Усі люди навколо нас – це дзеркало, якому ми занадто довіряємо». Нас назвали товстими – і ми повірили, тому або доводимо себе до анорексії, або ще більше заїдаємо депресію. Боїмося бути неуспішними – уживаємо наркотики чи стаємо слухняними маріонетками, що йдуть на війну чи слухняно повторюють дурню інших. ... ми мусимо шліфувати своє власне дзеркало. Маємо управляти своїми емоціями» [33, 303].

Свобода є однією із найважливіших людських цінностей, той, хто її втрачає, одночасно втрачає й себе.

Невід'ємним для істинної внутрішньої свободи є відповідальність. Саме про неї батько говорив Андрію, коли той непогано підготувався до уроків та був «розібраний» на судилищі комсомольського збору класу. Після винесення догани у школі, батько пояснив хлопцю для чого йому потрібна та наука та які надії покладають батьки на старшого сина:

– Ну що, сину, осоромив нашу родину на все село? – Тато був змучений і сумний. – Невже ти не можеш добре вчитися? Чому в тебе зі всього, навіть із математики, трійки?

От тепер я знав, що таке сором. Мені аж пекло в грудях...

– Дивися, Андрію, – кивнув на менших, – малі через тебе що, уже навіки в селі залишаться, чи як? Не підводячи голови, я несміло знизав плечима.

– Не знаю... – А я знаю, сину.. Тато походив хатою. Руками потер худе неголене обличчя. Здавалося, що він ось-ось заплаче, як мама.

– Ти, Андрію, у разі чого мав-бись всю сім'ю тягнути, як найстарший, розумієш? – із болем дивився мені в очі. – Прошу тебе, сину, найрідніша моя дитино: вивчися на щось путнє. Вийди з того села кріпацького... Щоб і тобі, і нам добре було, розумієш?.. У мене вже текли сльози. Тато ніколи не говорив більше трьох речень. І ніколи не просив. Це вперше...» [33, с. 52]. Ці слова стали ключовим моментом у подальшій долі Андрія. Майбутнє родини залежало від нього. Тепер він зрозумів, де його місце. «Мені потрібно... Не шкодити ні людям, ні природі. Я вчитимуся так, щоб мати змогу вступити до

медучилища й стати фельдшером. Мої батьки більше не червонітимуть через мене. Мої братики й сестричка гордо нестимуть прізвище Зайчуків, ідучи вслід за мною» [33, с. 55].

Головним постулатом зовнішньої свободи є впевненість. Саме її намагався відшукати головний герой, і коли йому це не вдавалося, знаходив поради у своєї бабуні:

– Ба, а як стати впевненим?

Вона хитро всміхається. У бабусі гарна усмішка й ще багато зубів.

– Передусім уникай тих людей, яким ти не подобаєшся і які говорять тобі неприємні речі. Люди, які гнітять тебе, це непотріб. Його треба викидати, наче сміття з хати під час прибирання. Життя стане чистішим і гарнішим. По-друге, вір у себе й вмій бути щасливим. І завжди всміхайся. – Ну-у-у, бабуню, то від настрою залежить.

– Ти сам собі настрій. Вставай.

– Бабуня бере мої плечі й відводить назад. Я виструнчуюся, наче балерун із телевізора. – Відчуваєш, як живіт тягнеться за спиною? А тепер усміхайся, гарно всміхайся, ніби щойно мене побачив. Я спочатку натягую усмішку на обличчя, та за хвилину відчуваю, як мене охоплює пустотлива легкість. На думку спадають смішні спогади, гарні картинки. Мені стає добре. Ми ходимо з Ба й усміхаємося без причини.

– Ну й добре... – радісно кажемо в один голос [33, с. 32].

Цей вислів бабусі стає дороговказом під час подальшої долі головного героя, адже смерть коханої людини, яку здавалося неможливо ніяк пережити, він намагається заповнити радісними споминами, коханням, яке жило в його серці, та двома дітками, які залишилися під опікою вдівця.

Коли людина має свободу, вона навіть почувається добре, не хворіє, не має проблем зі здоров'ям. Таку думку подає бабуся Андрійка: «Людина хворіє, коли не те робить... Так-так, не дивися не мене підозріло. Кашель – від гніву. Серце – від образи. Нутроці – від переїдання. Голова – коли не те думаєш,

ноги – як не туди йдеш. Я навчилася слухати своє тіло. Що воно каже, те й роблю...» [33, с. 35-36].

Андрій знайшов своє покликання лікаря, спочатку стоматолога, далі терапевта і «доріс» до пластичного хірурга. Постійно вчився, вдосконалював свої знання та вміння, змінював кваліфікації, та йшов на це впевнено, ніколи не оглядаючись назад, жодного разу не жалкуючи, що лишив свою країну, адже поряд з ним була його кохана Ізабель та двоє дітей. Здатність дбати про власне добро, відчувати життя, свободу, віру у власну спроможність реалізувати власні плани, здатність переживати радість і щастя – свобода у визначенні пріоритету інтересів і власного права на щасливе життя. Саме так намагався жити Андрій з дружиною. Робив свою роботу. Повноцінне функціонування – свобода вибору з численних варіантів поведінки того, який найбільше задовольнятиме актуальні в певний момент потреби – свобода самореалізації.

Для внутрішньої свободи як комплексної особистісної якості визначальними є домінуюча роль потреби в самоактуалізації, наявність «справи життя», провідна роль вищих буттєвих цінностей, уміння саморегуляції діяльності, яке засноване на рефлексивних механізмах мислення, надання переваги не знанням, а компетентності, реалістичне й неупереджене сприйняття світу, відкритість досвіду та спрямованість на пошук істини, здатність враховувати різні погляди, розширяти завдяки цьому власне бачення, а також здатність, у разі наявності підстав, змінювати свої погляди. Важливими характерологічними якостями, які сприяють самореалізації, є гармонійність та цілісність. Гармонія в житті Андрія Зайчука – це коли поряд дружина, діти та робота, яка приносить внутрішнє задоволення.

Внутрішня свобода – самовладання, яке дає змогу бути вище від усього, що з тобою відбувається: як доброго, так і поганого. Свобода не може бути абсолютною – це не свобода від контролю інших, а радше свобода вияву свого «Я» та власної унікальності. Індивідуальна свобода кожної людини є водночас соціальним явищем. Свобода – первинний обов'язок людини як загальна та найвища передумова виконання інших обов'язків і водночас право на

виконання обов'язків. Тому своїм обов'язком Андрій вважав продовжувати жити навіть після смерті Ізабель (померла від раку). Тяжкі картини похорону дружини пронизують твір розпачем та болем: «Той чорний день січня... Жовта висохла Ізабель лежала в обрамленні розкішних різнокольорових орхідей. Мертва Ізабель і живі орхідеї. Сліз я не мав. Були закривавлена душа й розуміння того, що діти потребують мого сильного плеча. Нудна заспокійлива меса. Чорна порожнеча могильної ями. І страшенна чорна пуста всередині. Умить не стало того, що ще вчора наповнювало життя сенсом. Воно розсипалося порохом по дну цієї могильної ями. Я, той, хто до найменших дрібниць знає, що і як працює в людському організмі, де знайти і як полагодити його поломки, сьогодні стою безпорадний і безсилий. Те загадкове, що вмить змінює слово «життя» на «смерть», ставить непробивну стіну між лікарем і Богом» [33, с. 298].

Та все ж свобода у Андрія асоціювалася із фламінго, яких він мріяв побачити ще навчаючись у школі. І тільки у літньому віці його мрія здійснилася: «Ось він, мій бажаний ідеал краси й свободи зблизька. Величезна згряя граційних фламінго ритмічно рухається, виписуючи кола зеленкуватим мілководдям. Птахи одночасно піднімають голови, вивчають нас, а відтак злагодженим організмом знову починають рожевий танець життя. У них немає вожака, звичного для людей, – того, якого спочатку звеличували б, а потім ховали в чорній дірі забуття. Фламінго розуміють одне одного без слів. Їхній вишуканий полонез відбувається зовсім без штовханини. У них, мабуть, колективний мозок і одна душа на всіх. Вони нікого не вбивають, щоб жити. Нікого не утискають і не займають чиясь місце. Їхнє кохання святе й незрадливе, допоки малеча не зміцнить крила. Їхнє найвище призначення в цьому світі – бездоганна краса й гармонія з усім живим на планеті. Це символ мого тривалого руху до здійсненої мрії. Колір птахів вражає. Він насичено-рожевий. Діти заходу й сходу сонця, його живі промінчики на нашій планеті» [33, с. 261-262].

Незважаючи на втрату коханої, все ж головний герой продовжує поширювати життєствердні ідеї та мотиви. На запитання від сестри, чого потребує душа, він відразу відповів: «Думаю, що найбільше – свободи. Тієї, що навколо тебе, і тієї, що всередині. Тоді душа змінюється й росте знову й знову. Навіть тоді, коли твоє тіло вже не росте. Колись відчуєш сам. Розбираюся поки що в ній... А ти зтям собі: усе, що відбувається, веде до кращого» [33, с. 316]. Всі ситуації та зустрічі в житті не випадкові, це головний меседж роману. Він адресований людям, які прагнуть свободи та духовної незалежності.

Варто зауважити, що до розуміння концепту щастя авторка неодноразово звертається у творі. Адже люди постійно намагаються з'ясувати, в чому полягає сенс щастя, як його досягти. Ще у часи Стародавньої Греції щастям вважалася вдала доля, тобто доля людини, що знаходиться під захистом добрих богів. Арістотель пов'язував щастя зі станом душі, коли життя приносить людині насолоду й моральне задоволення, володіння різними благами. Представники античних філософських шкіл були переконані в тому, що тільки моральна і розумна поведінка веде до щастя.

У середні віки щастям визнавалося володінням благами, а сьогодні – поняття щастя різко змінилося, і в нього стали вкладати почуття задоволення. Отже, поняття щастя поступово зазнало істотних змін: спочатку щастям називали сприятливу долю, везіння. В епоху античності і середньовіччя розуміли як володіння найвищими достоїнствами і благами. Сьогодні щастям вважають задоволення.

Так, для кожного героя роману щастя вбачається в різних речах. Для молоді Іванки концепт щастя розумівся у вчителюванні. Так, під час знайомства із Андрієм вона із захопленням ділилася враженнями про вчительські курси, які пройшла зі своїми колежанками:

«– А на вчительку ти де вивчилася? – Іванка не просто так розпитувала: мала трьох дівчат, а вчительство – то вершина щастя для юнки.

– Та там. Спочатку до школи ходила, потім – на вчительські курси...» [33, с. 19].

Для малого Андрійка щастя – це «хатка, набита майонезом» [33, с. 60]. «Білий соус був вершиною гурманства. Він мав смак щастя, яке я міг їсти вічно на сніданок, обід і вечерю [33, с. 15], адже «...майонез був для мене вершиною бажань» [33, с. 226], – згадував уже в поважному віці головний герой.

Проте згодом розуміння щастя у Андрія змінюється, він починає тлумачити його по-іншому: «Тепер мої уявлення про щастя розширилися. До хати, набитої майонезом, авта й трьох комплектів одягу додалося ще й прагнення бути вільним у словах, думках, діях. Я знав закони Ома, Ньютона, будову атома й історію Давнього Риму. Та не мав відповідей на прості запитання, які ставив собі на самоті. Людина приходить у цей світ чистою й вільною від речей, думок та інших людей. Такою її виліпив Бог за своїми образом і подобою. Дорослі, даючи їжу, одяг, захист, свої бажання й страхи, ліплять дитину вже за своєю подобою. Я не мав би нічого проти того, щоб мене ліпили за своєю подобою мама, тато, Ба, та відчував, що хтось недобрий і невидимий втручається в наше життя. Він пригнічує й псує настрої у хаті, селі, школі. Він командує, затьмарюючи логіку й людяність у тих, хто мав би опікуватися нами на своїх посадах. Мені хотілося знайти таке місце на землі, де ніхто не тиснув би на мене. І ще – щоб була можливість добре заробляти. Та заробити в наш час було ризиковано для життя. Хоча заробляли люди. Ті, що мали блат і добре знали таблицю ділення, тобто вміли поділитися з потрібними людьми...» [33, с. 60].

Отримувати досягнення в науці, давати правильні відповіді на заняттях, бути в темі занять під час студнавчання – теж сприймається героєм як щастя. Андрій отримував задоволення від навчання, адже один із основних предметів – математика, давалася йому легко: «Я собі навіть подобаюся. Викладачеві, напевно, теж: очі його світяться цікавістю. Товариші-студенти уважно слухають. Беру крейду до рук і починаю освоювати цілину поверхню дошки. Хоч би мені її вистачило.

– Ніхто з нас не замислюється над тим, чому вважає щось красивим. Та математика дала на це відповідь. От дивіться, перед нами чотири

прямокутники. – Швидко вимальовую різні за шириною та довжиною й позначаю цифрами. – А тепер піднесіть, будь ласка, руки, голосуючи за той номер прямокутника, з якого, на ваш погляд, вийде найгарніша будівля.

Усі вибирають потрібний мені прямокутник. Яке щастя: я на зв'язку з аудиторією. Окрилений першим успіхом, швидко витираю зайві фігури й пливу в море математичних формул» [33, с. 80].

У кожному епізоді свого життя Андрій переживав це почуття. Проживання та навчання на Батьківщині, подорож по інших країнах світу, народження дітей, омріяна робота лікаря – все це вкладалося в концепти його щастя. Так, пройшовши інтернатуру та склавши іспит, він отримує документ, який дає йому можливість працювати лікарем: «Через три дні, коли, схвильований, приходжу за результатом, голова комісії щиро вітає мене й поплескує по плечу.

– Так, сеньйоре Андреу, у вас найкращі результати. А ще дуже добрі відгуки з місць проходження інтернатури. Те, як швидко ви змогли адаптуватися, теж викликає повагу. Вітаю!

Мене переповнює щастя: я виліз на свою піраміду... осідлав коня чи птаха удачі, я... Яка різниця, урешті-решт, якими словами затрубити про свою радість на весь світ! Я лікар. Я зможу забезпечувати свою сім'ю, і це головне...» [33, с. 253].

Життя та робота лікарем на Кубі – теж були щасливими і дали йому відчуття задоволення, успіх, благополуччя : «Куба – суцільна карамба: і чорт, і Бог, і щастя, і нещастя, і свобода, і неволя» [33, с. 213]. Згодом герой приходить до розуміння того, що він є цілковито щасливою людиною, адже має: «... все, чого прагнув якихось вісім років тому: сім'ю, дім, добробут, улюблену роботу, вірного друга. Повний комплект для щастя» [33, с. 268]. Ці концепти лишаються незмінними і наприкінці твору: «Тепло, світло, улюблена робота, здоров'я й гроші – усі складові щастя...» [33, с. 297].

Іще одне повернення в молодість герой зазнав під час зустрічі із 32-річною гарною дівчиною, яка заблукала у гуцульських лісах. Андрій знову

пізнав хвилини душевного блаженства, кохання та пристрасті: «Її руки такі ніжні... Вона весна. Я осінь. Між нами тропічне літо. Гаряче, легковажне, усередині зграї тисяч красивих 328 метеликів. Вони несуть нас на хвилях задоволення, підіймаючи наді всім світом. Холод, забуття, розчарування, біль спогадів – усе це згодом... Неважливо, що потім. Є «зараз», і воно чудове. Ми обдурюємо час так, як усі закохані на цій планеті. Любов – геніальний обман неблаганного стража всесвіту. Невпинний танець слів, почуттів і тіл для створення маленької часової капсули з новим життям і нашими ініціалами...» [33, с. 327-328]. І це було справжнє щастя та задоволення. Саме в них криється сенс буття, бажання продовжувати жити: «А спогади... Це як дзеркало заднього огляду: у нього потрібно зазирати час від часу, щоб не повторювати помилок. Щастя криється в простих речах. Життя – це мить» [33, с. 331].

Погоджуємося із думкою головного героя, адже концепт щастя є одним із основних концептів, що відображає розуміння того, яким має бути життя людини, яка мета її існування, які життєві цінності є для неї пріоритетними.

Отож, аналіз сутності свободи неодмінно наштовхується на проблему співвідношення добра і зла в людині та потенційної схильності до одного чи іншого. Постає питання щодо доцільності ствердження наявності потенційної детермінації та трактування наявності внутрішньої свободи крізь призму притаманних суспільних критеріїв добра та зла з огляду на зумовлену культуральними відмінностями неоднозначність розуміння цих понять. Відсутність чіткого розмежування культуральних нормативів, загострена в епоху глобалізації та взаємопроникнення культур внаслідок численних міграційних процесів, є ще однією із передумов ствердження сумнівності однозначного трактування критеріїв норми у контексті проблеми психологічного здоров'я та внутрішньої свободи.

Романи Т. Пахомової є інтелектуальними, у яких глибокі загадки минулого, правда очима історії, конкретика, глибока проблемність і змістовність дозволяють замислитися над питаннями буття людини, її зовнішньої та внутрішньої свободи. В історії романістка вибирає її трагічні

сторінки, висвітлює вічні проблеми: людина, історія, свобода, любов, ненависть, прощення, мистецтво, життя, смерть.

ВИСНОВКИ

Свобода – полісемантичне і багатозначне поняття. І це не лише показує суперечливу природу цього феномену, але й виключає можливість її єдиного «правильного» визначення. Розмаїтість розуміння людської свободи іманентна самій свободі. Також теоретична і практична потреба визначення сутності свободи особистості вимагає певного узгодження уявлень про неї.

Одним із засадничих принципів такої узгодженості є вагома історико-філософська ідея про те, що свобода одного індивіда закінчується там, де вона наштовхується на свободу іншого. Саме ця ідея «межі свободи» – одне із тих наскрізних положень філософії свободи особистості, яке увиразнює своєрідну єдність історико-філософських поглядів на свободу індивіда.

Феномен свободи – явище багатовимірне, цілісне, системне і стосується не якогось вузького спектра життєдіяльності людини, а всіх її сфер, зокрема політики, економіки, релігії, культури, науки тощо.

Свобода може бути особистою і суспільною. Різновидами особистої свободи є природна, фізіологічна, фізична, духовна, творча, культурна, ідеологічна, інформаційна свобода тощо. А щодо структури її прояву можна виділити свободу життя (матеріальні умови особистої свободи); свободу мислення і творення; свободу практичної дії в досягненні мети.

У метафізичному (загальнофілософському) розумінні свобода стосується людського буття загалом і лише згодом конкретизується в історичних, соціальних, організаційних обставинах, виявляється у співвідношеннях колективного й індивідуального, повсякденного і трансцендентного та ін. Таким був загальний підхід в осмисленні свободи, який згодом філософи уточнювали, іноді навіть заперечували, оскільки на її визначення впливали насамперед обставини, в яких людина жила, діяла і мала змогу проявити себе.

Свобода завжди була в центрі уваги філософів, теологів, політологів, правознавців тощо. Нині маємо близько двохсот визначень цього поняття, що засвідчує її універсальність і багатовимірність, а звідси і неоднозначність у визначенні.

Важливим моментом у досягненні свободи стає самопізнання людини, яке ґрунтується на ідеї «сродності». Важливо збагнути, чим любиш займатися і до чого маєш хист.

У людини є завжди вибір. Тому вона – вільна істота, бо вона обдарована розумом. Проте свобода є не тільки благом для людини, але й важким знаменням долі. Людина не може позбутися свободи, бо завжди мусить відповідати за свої дії і не може перекласти відповідальність на природу, на історію або на Бога. Людина приречена на свободу. «Буття в свободі» викликає тривогу й почуття самотності, залишеності. Людина хоче втекти від своєї свободи. Існує лише один шлях втечі – смерть.

Розрізняють такі види свободи: Внутрішня свобода: вміння зберігати розкутість та сміливість думки за будь-яких обставин життя. Зовнішня свобода: можливість змінювати обставини життя практично, реально. Свобода дії: коли людина не заблокована фізично у здійсненні певних операцій. Свобода волі: визнання того, що сама людина є вихідним пунктом у внутрішньому ставленні до будь-чого.

Як бачимо, свобода – це важкий обов'язок, свобода, яка передбачає вибір, – це крок у невідомість. На жаль, серед людей мало таких, які прагнуть створити свій життєвий проект і виконати своє призначення. Занадто багато людей спокійно плывуть за соціальною течією. Якщо людина відчує, що вона – точнісінько як і всі інші, і притому ніскільки цим не засмучена, навпаки, щаслива відчувати себе такою ж, як і всі, то вона не є особистістю.

Дослідивши теоретичні трактування поняття свободи, можемо визнати, що цей концепт посідає чільне місце в українській історико-філософській думці.

Звернення Т.Пахомової до історичної теми зумовлено необхідністю подивитися на минувшину правдивими очима, осягти концепцію людської особистості у світлі буття українського народу та української державності.

Для внутрішньої свободи як комплексної особистісної якості визначальними є домінуюча роль потреби в самоактуалізації, наявність «справи

життя», провідна роль вищих буттєвих цінностей, уміння саморегуляції діяльності, яке засноване на рефлексивних механізмах мислення, надання переваги не знанням, а компетентності, реалістичне й неупереджене сприйняття світу, відкритість досвіду та спрямованість на пошук істини, здатність враховувати різні погляди, розширяти завдяки цьому власне бачення, а також здатність, у разі наявності підстав, змінювати свої погляди.

У романі «Карпатське танго» Т. Пахомової розкриваються події 80-х років ХХ ст. в Радянському Союзі через призму родини Андрія Зайчука. Письменниця через аналіз конкретних життєвих доль показує, в яких умовах жило наше суспільство, повертає в ті роки дефіциту, блату та репресій. Вона намагається осмислити уроки історії, з'ясовує особливості національної ментальності, надає філософські узагальнення. Збереження зовнішньої та внутрішньої свободи одного із головних героїв Андрія звучить ствердно та непорушно.

Важливими характерологічними якостями, які сприяють самореалізації, є гармонійність та цілісність. Гармонія в житті Андрія Зайчука – це коли поряд дружина, діти та робота, яка приносить внутрішнє задоволення.

Внутрішня свобода – самовладання, яке дає змогу бути вище від усього, що з тобою відбувається: як доброго, так і поганого. Свобода не може бути абсолютною – це не свобода від контролю інших, а радше свобода вияву свого «Я» та власної унікальності. Індивідуальна свобода кожної людини є водночас соціальним явищем. Свобода – первинний обов'язок людини як загальна та найвища передумова виконання інших обов'язків і водночас право на виконання обов'язків.

Про життєві віхи Тетяни Пахомової відомо небагато. З декількох інтерв'ю можна поступово простежити початкові етапи творчості української письменниці, а також дізнатися про каталізатори, які стали головуючими чинниками під час написання того чи іншого твору.

Романи Т. Пахомової є інтелектуальними, у яких глибокі історичні пласти, загадки минулого, правда очима історії, конкретика, глибока

проблемність і змістовність дозволяють замислитися над питаннями буття людини, її зовнішньої та внутрішньої свободи. Романістка вибирає її трагічні сторінки, висвітлює вічні проблеми: людина, історія, свобода, любов, ненависть, прощення, мистецтво, життя, смерть.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анисимов О. О воле и «свободе воли». *Мир психологии*. 2007. № 3 (51). С. 36–46.
2. Арндт Х. Що таке свобода? *Між минулим і майбутнім*. Київ : Світ, 2002. 238 с.
3. Белинский В. Разделение поэзии на роды и виды. *Собрание сочинений*: в 3-х т. Т. 2. Москва : Художественная література, 1948. С. 5-67.
4. Бердяев Н. Смысл творчества. Харьков : Фолио ; Москва : Изд-во АСТ, 2002. 688 с.
5. Бердяев Н. Философия свободы. Харьков : Фолио ; Москва : Изд-во АСТ, 2002. 624 с.
6. Бистрицький Є. Пропедевтика поняття свободи. *Проблеми сутності свободи : методологічні та соціальні виміри*: Матеріали науково-теоретичної конференції 26 жовтня 2007 р. Київ : Наука, 2007. С. 8-29.
7. Бичко І. Свобода. *Філософський енциклопедичний словник*. Київ : Абрис, 2002. 571с.
8. Ващак М. Ідея свободи у творчості Григорія Сковороди. URL : https://www.medievist.org.ua/2013/04/blog-post_2847.html (дата звернення 14.09.2019).
9. Ділюсь прочитаним: "Карпатське танго" Тетяни Пахомової. URL : <https://www.youtube.com/watch?v=eibYGXohMME> (дата звернення 13.09.2019).
10. Долинин А. История, одетая в роман. Москва : Книга, 1988. 318 с.
11. Домбровський В. Українська поетика з додатком : про найважливіші роди прози : Підручник для середніх шкіл і для самонавчання. Перемишль : Фолио, 1924. 77 с.
12. Зеленюк М. Тетяна Пахомова: «Навколо дуже багато цікавих історій та людей, про яких можна писати». URL : <https://blog.yakaboo.ua/tetyana-pahomova-navkolo-duzhe-bagato-cikavyx-istorij-ta-lyudej-pro-yakux-mozhna-pysaty/> (дата звернення 05.11.2019).

13. Ильин И. Религиозный смысл философии. Москва : Свет, 2003. 694 с.
14. Івченко О. Розуміння свободи в реаліях ХХІ століття. URL : http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:xqB-r-Ae55MJ:irbis-nbu.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbu/cgiirbis_64.exe (дата звернення 05.11.2019).
15. Карась А. Філософія громадянського суспільства в класичних теоріях і некласичних інтерпретаціях. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка, 2003. 520 с.
16. Карпенко З. Аксіопсихологія особистості. Київ : Думка, 1998. 216 с.
17. Кожин В. Происхождение романа : теоретическо-исторический очерк. Москва : Советский писатель, 1963. 440 с.
18. Кочюнас Р. Свобода и психотерапия URL: <mailto:rimask@parkas.lt> (дата звернення: 03.09.2011).
19. Краснодемська І. Свобода URL : <http://ndiu.org.ua/index.php/component/content/article/102-2009-08-31-13-55-49/1710-2012-05-14-09-18-08> (дата звернення 10.10.2019).
20. Кузьмина Е. И. Психология свободы: теория и практика. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 336 с.
21. Леонтьев Д. Феномен свободы: от воли к автономии личности. *Только уникальное глобально* : сб. ст. в честь 60-летия Г. Л. Тульчинского. Санкт-Петербург : СПбГУКИ, 2007. С. 64–89.
22. Леонтьев Д. Психология свободы : к постановке проблемы самодетерминации личности. *Психологический журнал*. 2000. Т. 21. № 1. С. 15–25.
23. Леонтьев Д. А. Симбиоз и адаптация или автономия и трансценденция. Выбор личности в непредсказуемом мире. *Личность в современном мире : от стратегии выживания к стратегии жизнотворчества* / ред. Е. И. Яцута. Кемерово : Графика, 2002. С. 3–34.
24. Літературознавчий словник-довідник / [ред. Р.Гром'як, Ю.Ковалів, В.Теремко]. [2-ге вид., оновл]. Київ : Академія, 2006. 752 с.
25. Локк Дж. Два трактата о правлении. Харьков : Библиотека, 1999. 216 с.

- 26.Лукеча І. Історичний нарис досліджень проблематики особистісної свободи у психологічній науці: гуманістична парадигма. URL:<http://journals.pnu.edu.ua/index.php/psp/article/view/3739> (дата звернення 12.09.2019).
- 27.Львівська письменниця створила роман на основі реальної історії... URL : <https://te.20minut.ua/.../lvivska-pismennitsya-stvorila-roman-...>(дата звернення 09.10.2019).
- 28.Мень А. У врат Молчання. *История религии : В поисках Пути, Истины и Жизни* : в 7 т. Москва : Слово, 1992–1994. Т. 3. 239 с.
- 29.«...Ми такі різні, як брати одного батька». URL : <bukvoid.com.ua/reviews/books/2017/07/22/104841.html>(дата звернення 19.10.2019).
- 30.Москалець В. П. Духовні горизонти особистості : потенціал вершинної аналітики. *Психологія і суспільство : Український теоретико-методологічний соціогуманітарний часопис*. 2011. № 1. С. 96–108.
- 31.Мотилева Т. Роман – свободная форма. Москва : Советский писатель, 1982. 399 с.
- 32.Новиков В. Поняття «свобода совісті» та його зміст у сучасному світорозумінні. *Вісник Львівського ун-ту внутрішніх справ*. 2004. № 1 . С. 22-26.
- 33.Пахомова Т. Карпатське танго : роман. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвіддя», 2018. 336 с.
- 34.Петровский В. Идея свободной причинности в психологии личности. *Психология личности в трудах отечественных психологов*. Санкт-Петербург : Питер, 2000. С. 436-448.
- 35.Пилипенко О. Свобода як психологічний ресурс творчості людини. URL : file:///C:/Users/USMANOV/Downloads/Pnpz_2014_6_14.pdf (дата звернення 18.09.2019).

- 36.Подковенко Т. Концепції свободи індивіда у творчості Іммануїла Канта. URL : http://www.lj.kherson.ua/2015/pravo01/part_1/12.pdf (дата звернення 04.10.2019).
- 37.Попович М. Григорій Сковорода : філософія свободи. Київ : Майстерня Білецьких, 2008. 256 с.
- 38.Презентація нових книжок Марії Ткачівської «Голос перепілки» та Тетяни Пахомової «Карпатське танго» у місті Львів. URL: <https://list.in.ua/%D0%9B%D1%8C%D0%B2%D1%96%D0%B2/afisha/64489->(дата звернення:09.09.2011).
- 39.Рубинштейн С. Человек и мир. Санкт-Петербург : Питер-Юг, 2003. 426 с.
- 40.Сельченко К. От зависимости – к духовной свободе. URL: sky@aquarun.ru (дата звернення 26.09.2019).
- 41.Скринник М. Наративні практики української ідентичності : Доба Романтизму : монографія. Львів : Каменяр, 2007. 367 с.
- 42.Слободчиков В. Реальность субъективного духа. *Психология личности в трудах отечественных психологов*. Санкт-Петербург: Питер, 2000. С. 380-396.
- 43.Спадщина Григорія Сковороди і сучасність : матеріали читань до 200-річчя з дня смерті Г.Сковороди, 21-22 грудня, 1994. Львів : Світ, 1996. 190 с.
44. Стасенко В. Свобода стати собою. URL : <https://day.kyiv.ua/uk/article/poshtadnya/myron-yaciv-svoboda-staty-soboyu> (дата звернення 02.11.2019).
- 45.Татенко В. Субъект психической активности: поиск новой парадигмы *Психологический журнал*. 1995. № 3. С. 23-34.
- 46.Тетяна Пахомова: «Хворіти зоряною хворобою у моєму віці вже надто пізно, хоча приємно раптом стати авторкою популярного роману» URL : <https://www.facebook.com/radekhiv/posts/1778486055740477/> (дата звернення 06.11.2019).
- 47.Ткаченко А. Мистецтво слова. Вступ до літературознавства. Київ : Правда Ярославичів, 1998. 448 с.

- 48.Укрінформ підбив підсумки Форуму видавців: які книжки стали бестселерами у Львові.
- 49.URL : <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2545303-25-book-forum-top-prodaziv-vid-vidavciv.html> (дата звернення 17.10.2019).
- 50.Філософський енциклопедичний словник / ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
- 51.Франкл В. Человек в поисках смысла. Москва : Прогресс, 1990. 368 с.
- 52.Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм ; пер. с англ. Москва : Прогресс, 1990. 272 с.
- 53.Чернобровкіна В. Внутрішня свобода особистості : досвід психологічного дослідження. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMApp_2015_175_10 (дата звернення 03.09.2019).
- 54.Чернобровкіна В. А. Психологія особистісної свободи в дорослому віці [Текст] : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.07. Київ, 2012. 40 с
- 55.Шиян В. Григорій Сковорода – лицар святої борні. Гамільтон : Онтаріо, 1984. 176 с.
- 56.Юнг К. Феномен духа в искусстве и науке. Собр. соч.- у 19 т. Москва : Ренесанс, 1992. Т. 15. 320 с.
- 57.Bowlby J. Attachment and loss. Volume 1. 2nd ed. New York : Basic Books, 1982. 436 p.
58. Deci E. Ryan R. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior / E. L. Deci, New York : Plenum Publishing Co., 1985. 371 p.
- 59.Maddi S. Dispositional Hardiness in Health and Effectiveness. San Diego (CA) : Academic Press, 1998. 335 p.
60. May R. Freedom and destiny. New York : Norton, 1981. 276 p.